

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„НЕОФИТ РИЛСКИ“**

Факултет „Философски“

Специалност „Социология“

ВАСИЛКА КИРИЛОВА ТАСЕВА

**СЪСТОЯНИЕ НА БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПО ВРЕМЕ
НА СОЦИАЛНА КРИЗА (2010-2023)**

АВТОРЕФЕРАТ

НА

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

ОБЛАСТ НА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ 3 – СОЦИАЛНИ,
СТОПАНСКИ И ПРАВНИ НАУКИ

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 3.1. – СОЦИОЛОГИЯ,
АНТРОПОЛОГИЯ И НАУКИ ЗА КУЛТУРАТА

НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ „СОЦИОЛОГИЯ“

Научен ръководител: Доц.д-р Жеко Кьосев

Благоевград, 2024

Представената докторска дисертация е разработена в общо 215 страници, в които влизат 185 страници основен текст, 33 графики, списък с библиографски източници и две приложения.

За изготвянето на труда са използвани 127 литературни източника, като сред тях 67 са публикувани на български език, 60 – на английски език.

Основният текст на дисертацията се състои от общо пет глави: три теоретични глави, една глава, представяща дизайн на емпирично проучване, проведено за целите на дисертацията и една глава, представяща обобщените резултати и интерпретацията им

Защитата на дисертационния труд се състои на 25.11.2024г. от 9.30 ч. в зала 1342 на ЮЗУ „Неофит Рилски“ на открито заседание с научно жури в състав:

Проф.дсн Валентина Миленкова

Доц.д-р Марио Маринов

Доц.дсн Албена Накова

Проф.д-р Николай Михайлов

Проф.д-р Мариана Петрова

Материалите за защитата са на разположение на интересуващите се в каб.351.

Съдържание

Увод.....	Error! Bookmark not defined.
I. ПЪРВА ГЛАВА: АКТУАЛНА КАРТИНА НА БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ	Error!
Bookmark not defined.	
1. Българското образование – организация, изпълнителни органи, финансиране и условия за развитие.....	Error! Bookmark not defined.
1.1. Организация на българското образование	Error! Bookmark not defined.
1.2. Изпълнителни органи в сферата на образованието	Error! Bookmark not defined.
1.3. Финансиране на българското образование...	Error! Bookmark not defined.
1.4 Проблеми пред развитието на българското образование	Error! Bookmark not defined.
2. Образованието като система, сформирана в резултат на социални фактори.....	Error! Bookmark not defined.
3. Основни стратегически документи в областта на българското образование в периода 2010 – 2021 година	Error! Bookmark not defined.
4. Състояние на българското образование в сравнение с останалите членки на ЕС.....	Error! Bookmark not defined.
4.1. Предизвикателства пред учителската професия	Error! Bookmark not defined.
4.2. Инвестиции в образованието	Error! Bookmark not defined.
4.3. Образование в ранна детска възраст и училищно образование.....	Error! Bookmark not defined.
4.4. Висше образование.....	Error! Bookmark not defined.
4.5. Професионално образование и обучение	Error! Bookmark not defined.
4.6. Обучение за възрастни	Error! Bookmark not defined.

II. ВТОРА ГЛАВА: ОБРАЗОВАТЕЛНИЯТ ПРОЦЕС В КОНТЕКСТА НА СОЦИАЛНАТА КРИЗАError! Bookmark not defined.

1. Дефиниране на понятието „социална криза“ . **Error! Bookmark not defined.**
2. Фактори за настъпването на социална криза в България . **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.1. Продължителност на социалната криза (2010–)..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.2. Специфики на социалната криза **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.3. Фактори, допринасящи за социалната криза **Error! Bookmark not defined.**
3. Въздействие на социалната криза върху образованието **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1. Влияние на икономическата криза върху българското образование **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.2. Влияние на политическата криза върху българското образование **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.3. Влияние на здравната криза върху българското образование18

III. ГЛАВА ТРЕТА: УСЛОВИЯ И ПОСЛЕДИЦИ ОТ ДИСТАНЦИОННОТО ОБУЧЕНИЕError! r! Bookmark not defined.

1. Предизвикателството на здравната криза Covid-19 пред образователната система в България ... **Error! Bookmark not defined.**
2. Състояние на образователната система в режим на дистанционно обучение **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.1. Отражение на дистанционното обучение върху психическото, емоционалното и здравословното състояние на децата **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.2. Предизвикателства, произтичащи от дистанционното обучение по време на здравна криза **Error! Bookmark not defined.**

- 2.3. Предимства и недостатъци на синхронното и асинхронното обучение по време на пандемия... **Error! Bookmark not defined.**

IV. ГЛАВА ЧЕТВЪРТА: ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

.....Error! Bookmark not defined.

1. Обект на изследването..... **Error! Bookmark not defined.**
2. Предмет на изследването **Error! Bookmark not defined.**
3. Цел на изследването **Error! Bookmark not defined.**
4. Изследователски подход и дизайн **Error! Bookmark not defined.**
5. Задачи на емпиричното изследване..... **Error! Bookmark not defined.**
4. Хипотези на емпиричното изследване **Error! Bookmark not defined.**
8. Целева група **Error! Bookmark not defined.**
9. Методи на изследване **Error! Bookmark not defined.**
 - 9.1. Въпросник за ученици..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 9.2. Въпросник за учители **Error! Bookmark not defined.**
 - 9.3. Дълбочинно интервю за експерти **Error! Bookmark not defined.**
10. Емпирична теренна работа..... **Error! Bookmark not defined.**
11. Обработка на данните..... **Error! Bookmark not defined.**
12. Методологически ограничения в емпиричното изследване **Error! Bookmark not defined.**

V. ПЕТА ГЛАВА: РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕ.....Error!

Bookmark not defined.

1. Изследване на ученици **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.1. Извадка **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.2. Обобщение на отговори **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.3. Социо-демографски сравнения. **Error! Bookmark not defined.**
 - 1.4. Интерпретация на резултати..... **Error! Bookmark not defined.**
2. Изследване на учители..... **Error! Bookmark not defined.**

2.1. Извадка	Error! Bookmark not defined.
2.2. Обобщение на отговори	Error! Bookmark not defined.
2.3. Интерпретация на резултати.....	Error! Bookmark not defined.
3. Интервю с експерти в образователната система..	Error! Bookmark not defined.
3.1. Извадка	Error! Bookmark not defined.
3.2. Обобщение на отговори	Error! Bookmark not defined.
3.3. Интерпретация на резултати.....	Error! Bookmark not defined.
4. Изводи и подкрепа за хипотези	Error! Bookmark not defined.
Заклучение.....	Error! Bookmark not defined.
Библиография	Error! Bookmark not defined.5
Приложение №1: Въпросник за ученици.....	Error! Bookmark not defined.
Приложение №2: Въпросник за учители	Error! Bookmark not defined.4
Приложение №3: Интервю за експерти в образованието.....	Error! Bookmark not defined.4

I. Увод

Темата на разработката е фокусирана върху състоянието на българското образование и характеристиките на образователната система в условията на социална криза. Навлизането на

обществото във все по-сериозни кризи от различно естество – икономическо, социално, екологично, ценностно – има и своите добри страни в това, че насърчава обществото, или поне част от него, да размишлява за причините, довели до въпросната криза. Мнозина са на мнение, че за последните десетилетия пандемията Covid-19 е ядрото на най-тежката криза в глобален мащаб. От началото на 2020-та година насам целият свят стана част от една безпрецедентна за модерното общество здравна криза, от която произтече и тежка икономическа криза, довела до сериозно напрежение в социален план и поляризиране на обществените нагласи, до степен, в която наблюдаваните следствия са вече няколко на брой мащабни военни конфликти.

Тъй като тези кризисни обстоятелства предизвикват тревога у всеки гражданин, очаквано е да започнат различни опити за обяснение на ситуацията – по-малко от 80 години след обединяването на Европа и съвместната договорка за мир и уважение, какво кара днешните поколения да стигат до такива ексцесии? Защо се появяват толкова противоположни и несъвместими гледни точки, че да ставаме свидетели на настоящите политически, военни и културни конфликти? Съвсем естествено е хората да търсят отговори на тези въпроси, от една страна, за да понижат тревогата си от това, че ситуацията е малко по-разбираема, дори „предвидима“; и от друга страна, за да направят каквото могат с цел предотвратяване на повторни или по-задълбочени конфликти.

Размишлявайки за тези причини, в крайна сметка стигаме до извода, че човешкият фактор е в основата за достигане до подобни негативни състояния. Поляризираното общество, разрушаването на околната среда, невъзможността за преговори и компромиси,

дезинформацията, неподготвеността за застрашаващи здравето ситуации, безотговорното отношение към мерките за безопасност – всичко това са следствия от нашата култура и нейните артефакти, както и от действията на самите индивиди. Това означава, че размишлявайки върху разрешаване и превенция на кризите от различно естество, следва да се вгледаме в начина, по който се социализират и развиват индивидите от различни възрасти и статуси. Ако искаме да осигурим по-стабилно бъдеще, по-адекватно посрещане на кризисните обстоятелства и ограничаване на конфликтите, е нужно да обърнем внимание на два базисни фактора: отглеждането на децата, свързано с формирането на тяхната личностно-психологическа структура и образованието, което те получават. Въпреки, че двете неща са тясно свързани, в настоящата дисертация акцентът е поставен върху образованието, като се разглежда и връзката му с психичното благополучие на учениците.

С оглед по-доброто разгръщане на темата на дисертационния труд в теоретичен и практически план, анализът е обогатен с резултати от проведено емпирично социологическо проучване с няколко целеви групи: учители, ученици и експерти. В настоящата дисертация се разглежда състоянието на средното българско образование и различни аспекти на кризите, през които образователната система преминава. Изхождам от обстоятелството, че всяка една криза – икономическа, политическа или здравна разклаща стабилността на обществата в глобален, национален, регионален план и дава отражение върху образованието. Тази взаимна обусловеност и обвързаност на процесите, институциите

и явленията¹ подчертава необходимостта от социологически анализ на темата за социалната криза. Темата за образованието *по време на криза* става особено актуална, тъй като е свързана с различни информационни и материални аспекти на провежданото обучение и начините за неговото подобряване.

От друга страна, образованието не е цел сама за себе си, то съществува с оглед изграждане на определени умения, усвояване на знания, придобиване на компетентности, които имат отношение към следващите образователни степени, както и към създаване на конкурентност на пазара на труда². Преходите от образование към заетост³ представляват друго много важно следствие от процесите в образованието. В този смисъл темата за кризите в образованието имат сериозни въздействия върху последващи състояния на обществото, които показват континуалността на социалното. Затова, представянето на картината на българското образование в контекста на социалните кризи – и най-вече, кризата, отключена след избухването на Covid-19 пандемията, свързана с учебния процес – би могла да даде добра представа за случващото се в релацията „неефективно образование – криза – неефективно образование“.

¹ Milenkova, V., S.Kovacheva, S. 2020 Regional Insights to Lifelong Learning Policies in Support of Young Adults in Bulgaria. Sofia: Avangard Prima.

² Boyadjieva, P., & Ilieva-Trichkova, P. (2021). *Adult Education as Empowerment: Re-imagining Lifelong Learning through the Capability Approach, Recognition Theory and Common Goods Perspective*. Palgrave Macmillan.

³ Milenkova, V., Nakova-Manolova, A., & Lendzhova, V. (2023). VET as an Education Pathway and the School to Work Transition for Bulgaria's Rural Youth. *Calitatea Vieii*, 34(2), 1–17. SJR 0.14
<https://doi.org/10.46841/RCV.2023.02.02>

Обект на изследване в настоящата дисертация е състоянието на българското образование в контекста на социална криза и по-специално, по време на Covid-19 пандемията – от началото на 2020-та до 2023-та година, свързана с дистанционното обучение и последствията от него, ефективността на учебния процес и социално-психичното развитие на учениците.

Дисертацията има за **цел** да представи и анализира основни предизвикателства във функционирането на българската образователна система по време на социална криза, промените в контекста на провежданото дистанционно обучение, както и неговото отражение върху постиженията на учениците.

За постигането на тази цел са поставени следните **задачи**:

1) да се разгледа българската образователна система в структурно отношение, като се навлезе в конкретиката на нейните етапи, субекти и дейности;

2) да се проследят различни политически документи, отнасящи се до българското образование и неговото развитие, както и мерките, взети на национално ниво, свързани с Covid-19 пандемията;

3) да бъде направен анализ на състоянието на българската образователна система към момента на избухване на Covid-19 пандемията и нейното влияние върху учебния процес и резултати на учениците;

4) да се проведе емпирично изследване с различни субекти в образователната система, за проследяване на ефектите от Covid-19 пандемията в учебната и личностна среда;

5) да се обработят получените резултати от емпиричното изследване и да се формулират основни изводи и заключения, които да станат основа за последващи политики и мерки в условията на социални кризи.

Във връзка със задачите на дисертацията са формулирани и следните **изследователски хипотези**:

1. Всяка социална криза оказва влияние върху всички страни и субекти на образователната система.

2. Пандемията от Covid-19 създава понижена мотивация за учене и нестабилно психологическо състояние поради намалените социални контакти и общуване при учениците.

3. Дистанционното обучение е една от мерките на политическо ниво, предприета за справяне с кризата, но това иницира и допълнителни затруднения в учебния процес.

4. Дистанционното обучение и дигитализацията на учебното съдържание създава нови разделения в образованието по признака „социално-икономически статус“ на семействата на учениците.

Изследователската методология на дисертационния труд включва:

- анализ на документи, отнасящи се до политики, мерки, статистически данни, доклади, официална информация на МОН и други ведомства и институции;

- групова анкета с ученици и учители от гимназиален етап;

- дълбочинни интервюта с експерти в областта на образованието.

Прилагат се индуктивен и дедуктивен подход, както и исторически, и аналитичен подход в дисертационния труд. Изследователският инструментариум, отнасящ се до цялостната методология по провеждане на емпиричната работа е изготвен от автора конкретно за целите на дисертацията, като е ползван примера на инструменти от предходни публикувани изследвания по сходни теми, както и наръчници за съставяне на изследователски инструменти в социологическата сфера.

Теза на настоящия дисертационен труд: Социалните кризи дестабилизируют образователната система, и са необходими съвместни усилията на всички субекти за справяне и иновиране на учебните и възпитателни структури.

Ограничения на дисертационния труд: анализът е проведен в конкретно време и място, задаващи и определена рамка на проведеното изследване. Направените изводи се отнасят до изследваната съвкупност от 52 ученика и 55 учители, отразявайки споделените мнения и позиции. Проведените дълбочинни интервюта с експерти също пресъздават мненията на конкретните изследвани лица. В дисертацията се проследява една специфична социална криза – пандемията Ковид-19 и нейното влияние върху образователната ситуация и учебен контекст. Безспорно е, че тази криза качествено се различава от всяка друга, тъй като всяка криза носи в себе си конкретика и специфични особености, но нейната смислова конотация е, че тя създава затруднения, нестабилност и извънредна ситуация, изискваща нови решения и търсене на изход.

Цялата дисертация представлява опит да се осмисли образователната система в условията на една тежка и катастрофална ситуация, която предизвика Ковид пандемията и да се покаже как в български условия създадената ситуация е била решавана, паралелно с представяне на мненията на основните субекти в образователната система.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Първа глава: Актуална картина на българското образование

Първа глава на настоящата дисертация има за цел да постави основата, върху която ще се разгърнат понятията за социална криза и специфичните условия, в които можем да изследваме развитието на образователния процес в България. Представена е общата организация на българската образователна система, документите, както и стратегиите и постановленията, които управляват образователния процес, а след това е направен анализ на факторите за успешното обучение на децата, които тези особености на системата произвеждат. В последната точка от главата е отделено внимание на конкретни препоръки за подобрене в различни сфери и аспекти образованието.

В България, държавната политика в областта на образованието и науката е поверена на Министерството на образованието и науката (МОН). Негова цел е да разработи действащи стратегии за нейното развитие, в съответствие с общоевропейската политика и с националните приоритети. Училищното образование е организирано на четири нива – национално, регионално, общинско и училищно. Структурно българското образование се разделя на предучилищно, училищно, гимназиално, висше и обучение и образование на възрастни.

От управленска гледна точка се осъществява централизирано управление, което е съсредоточено в ръцете на Министерството на образованието и науката и респективно на министъра. Разпределението на образователната власт между регионалните и местните администрации се наблюдава при децентрализирания

тип управление. При него, местните образователни власти поемат контрол върху учебните заведения, а местната политика, която се провежда, е съгласувана с образователния закон в дадения регион, както и с препоръките на централните образователни органи.

Училищата в България се разделят на общински и частни. Държавните се финансират изцяло от държавния бюджет. В това число влизат професионалните училища, училищата за деца със специални образователни потребности, училищата за лица, лишени от свобода и българските училища в чужбина. Общинските училища се финансират от общинския бюджет. Контролът върху начина, по който се изразходват средствата, се следи от кметовете на общините⁴.

За да се подобри финансовото управление на учебните заведения и градините, се въвежда децентрализиране на образователната система като този процес по финансова децентрализация включва прехвърляне на правомощия, касаещи образуването и изпълнението на бюджет от училищата, така нар. „делегирани бюджети“. Държавният образователен стандарт за финансирането на институциите в системата на предучилищното и училищното образование се определя от Наредбата за финансирането на институциите в системата на предучилищното и училищното образование⁵.

Едно от предизвикателствата на българската образователна система е високият процент необхванати

⁴ Министерство на финансите. (2004). Преглед на публичните разходи. Образованието – състояние, проблеми и възможности стр.67.

⁵ Наредба за финансирането на институциите в системата на предучилищното и училищното образование. Обн. ДВ, бр. 81 от 10.10.2017 г.; изм. и доп., бр. 31 от 10.04.2018 г., в сила от 01.01.2018 г., гл. Първа, чл.1

деца в задължителна училищна възраст⁶. Недостатъчно е постигнато за осигуряване на достъп на представителите на уязвимите етнически групи. Липсата на добре оптимизирана училищна мрежа и големия брой маломерни и слети паралелки е предпоставка за недопустимо ниско качество на предлаганото образование⁷.

В тази глава са проследени и основни стратегически документи в областта на българското образование в периода 2010 – 2021 година. Те са свързани с една от най-важните национални каузи в периода 2010 – 2021 година – създаване на благоприятни условия за образование, неформално обучение и реализиране в професионален, социален и личностен аспект на младите хора. В анализа се представя и състоянието на българското образование в сравнение с останалите членки на ЕС, базирано на Мониторинга на ЕС на образованието и обучението от 2019 година⁸. В него са представени основните показатели в сферата на образованието, а също така и нейните предимства и трудности. Обхванати са следните области, които изискват промяна и въвеждане на нови политики за модернизация на образованието: предизвикателства пред учителската професия; инвестиции в образованието; образование в ранна детска възраст и училищно образование; висше образование; професионално обучение и образование; учене за възрастни.

⁶ Министерство на образованието и науката. (2015). Национална програма за развитие на училищното образование и преучилищното възпитание и подготовка (2006 – 2015). Извлечено на 07.11. 2021 г. от <https://www.mon.bg/bg/100208>

⁷ Томова, И. (2020)стр.142

⁸ Европейски съюз. (2019). Мониторинг на образованието и обучението за 2019 година. България стр.2

II Втора глава: Образователния процес в контекста на социалната криза

Във втората глава на настоящия труд е въведено централното за дисертацията понятие „социална криза“. В тази част от текста първо се предлага обзорна дефиниция на явлението социална криза, а след това се анализира нейното практическо влияние върху образованието. Направен е анализ на стратегиите за противодействие на негативните ефекти от социалните кризи върху образованието.

При дефинирането на социалната криза са проследени няколко фактора: икономическо неравенство, политическа нестабилност, социо-културни конфликти, влошаване на околната среда, технологичен срив. Посочените фактори могат да бъдат разглеждани като върха на айсберг, който да преобърне социалното функциониране към състояние на криза. В периода между 2010г. до 2023г. България преживя продължителна социална криза, която беше дълбоко вкоренена в икономически, политически и структурни фактори. Тази криза се прояви в широко разпространено обществено недоволство от корупцията, неравенството в доходите, лошото управление и влошаващия се стандарт на живот. През този период се реализираха социални вълнения, протести и нарастващо разделение между политическия елит и населението като цяло. Продължителността на тази криза продължава вече повече от десетилетие, като се наблюдават периодични изблици недоволство на обществено недоволство и периоди на по-скоро кратка политическа нестабилност, всички от които допринасят за хронично социално безпокойство. Социалната криза в България не може да бъде приписана на едно събитие или времева рамка; по-скоро представлява кумулативен ефект от различни социално-икономически и политически развития през

годините. Най-общо, събитията през този времеви отрязък могат да се разделят на няколко етапа- ранни предупредителни знаци, ескалация на социалното напрежение и пик на социалната криза.

Социалната криза в България между 2010-та и 2023-та година се определя от няколко ключови характеристики, включително икономически затруднения, политическа корупция и ерозия на общественото доверие в институциите. Тези специфики са от решаващо значение за разбирането на обхвата и природата на кризата. Като основни моменти на кризата са разгледани икономическото неравенство и бедност, корупцията и завладяването на държавата, упадъкът на демократичните институции.

През второто десетилетие на века икономиката на България все още се възстановяваше от настъпилата световна финансова криза от 2008 г. Въпреки че страната избегна незабавен колапс, нейното възстановяване беше бавно и ефектите от мерките за икономии, приложени в началото на 2010г., бяха усетени от най-уязвимите групи от населението. Съкращенията на публичните разходи в области като здравеопазване, образование и социални услуги доведоха до влошаване на стандарта на живот, особено за тези, които вече са изложени на риск от бедност. Допълнително, политическата корупция в този период изигра централна роля в удължаването на социалната криза: неспособността на последователните правителства да се справят ефективно с корупцията, съчетана с неспособността на съдебната система да преследва корумпираните служители, създаде среда на безнаказаност. Интеграцията на България в Европейския съюз както и политическите промени у нас също се оказаха предпоставка за социална криза. Наред с тях бяха и масовите обществени протести, които също не оставиха незабележима социалната криза.

В тази глава са проследени и въздействията на социалната криза върху образованието. Разгледани са някои от основните социално-икономически процеси и демографски промени през последните години, които дават отражение върху българската образователна система. Подчертава се, че икономическата и финансова криза дават пряко отражение върху образователната система по отношение на ресурсите, които държавата може да си позволи да отпусне от бюджета. Още по-голям проблем се оказва стагнацията на работния пазар, поради която много българи изпитват финансови затруднения да издържат семействата си. Разходи като учебни пособия, допълнителни образователни курсове, униформи и технологични средства за обучение не могат да бъдат изцяло адекватно посрещнати и това води до по-ниско качество на подготовката на учениците, влошени академични резултати и ниско самочувствие.

Политическата криза в България от 2020 до 2023г. със сигурност оказва значително и многостранно въздействие върху образователната система на страната. Честите промени в правителството, съчетани с предизвикателствата, породени от пандемията, създадоха среда на несигурност и нестабилност, която възпрепятства образователните реформи, изостри съществуващите неравенства и повлия негативно както на учителите, така и на учениците. Но въпреки тези предизвикателства, политическата криза също подчерта издръжливостта на много преподаватели и ученици, които се адаптираха към трудните обстоятелства. Все пак, за да се възстанови и процъфтява българската образователна система през следващите години, това ще изисква устойчива политическа стабилност, увеличени инвестиции в цифрова инфраструктура и ангажимент за справяне с дълбоко вкоренените неравенства, които бяха изострени през този бурен период.

В анализа се проследява и влиянието на здравната криза върху българското образование. Ярък пример за това са събитията през март 2020-та година, когато бяха затворени всички детски градини и училища на територията на страната, като това се отрази на над 700 000 хиляди деца в предучилищна и училищна възраст. На преден план излезе класовото различие, което остави голям брой деца от уязвимите групи без достъп до образование, тъй като не разполагат с устройства и интернет. Предизвикателствата, пред които е изправена образователната ни система през последните две години, излизат на преден план в сигналите и жалбите на гражданите към националния омбудсман. Най-често срещаните проблеми са свързани с:

- Временно преустановяване на учебния процес;
- Прекъсване на присъственото обучение;
- Качество на провежданото дистанционно обучение;
- Гарантиран равен достъп до обучението в електронна среда;
- Дигитално неравенство;
- Изискване за носене на маски на открито и закрито;
- Обезпеченост с технически средства на нормално протичащ учебен процес;
- Провеждане на Национално външно оценяване на учениците от VII клас и на държавните зрелостни изпити: обхват и редуциране на учебния материал;
- Липса на възможност учениците да се включат в спортни мероприятия и да водят здравословен начин на живот по време на пандемия;
- Липса на достатъчен ресурс за подкрепа на деца с увреждания.

III. Глава трета: Условия и последици от дистанционното обучение

В тази глава се подчертава, че фокусът на една дисертация трябва да бъде добре прецизиран и ориентиран към конкретен аспект, тъй като няма как да се обхване влиянието на социална криза във всеки неин аспект. Ето защо, за целите на анализа е избрана конкретно Covid-19 пандемията, която криза макар и да носи редица пагубни последици, предоставя и възможност за учене от опита. В трета глава от дисертацията е направен подробен критичен анализ на влиянието, което Covid-19 пандемията има върху образованието и е разгледана промяната, внесена от внезапното преминаване към дистанционно обучение. Пандемията от Covid-19 разтърсва образователните системи в повечето от страните по света, в това число и България.

През март 2020 всички училища и детски градини в България биват затворени, заради пандемията от Covid-19. Потърпевши са над 700 000 деца в предучилищна и училищна възраст и техните семейства⁹. За да бъде проучено въздействието от здравната криза, УНИЦЕФ изготвя представително изследване върху социалните, икономическите, психологическите и организационните аспекти на пандемията върху образованието в България. Проучването е съставено от анкети за ученици, учители и родители; интервюта с експерти в образованието; както и казуси за добри практики в подкрепа на децата от уязвимите групи и тяхната интеграция в онлайн обучението. Децата от семейства с икономически

⁹ Янкова, М. (2020). Бърза оценка на въздействието на COVID 19 върху образованието: задълбочаване на пропуснатото. Извлечено на 01.03.2022 г. от: tinyurl.com/2p8ha4cy

неактивни или безработни родители са най-силно засегнати от затварянето на училищата, тъй като имат затруднения с осигуряването на всекидневна прехрана. 40% от анкетираните родители изпитват необходимост от помощ при гледането на децата си, за да могат да ходят на работа. Поради тези ежедневни предизвикателства, образованието на много ученици в България остава на заден план.

В тази глава се проследява състоянието на образователната система в режим на дистанционно обучение. Подчертава се, че едно от най-големите предизвикателства за една образователна система е преминаването изцяло в нов режим, за който тя не е напълно подготвена. Според данни от доклад на УНИЦЕФ, през 2020 година в България най-малко 50 000 деца остават без достъп до образование поради липса на интернет и електронни устройства¹⁰. Отлаганата с години по различни причини модернизация и дигитализация на българските училища довежда до недоволство и недоверие сред семейства и ученици. На стотици родители и деца се налага да възприемат бързо дигитални инструменти за обучение. Учителите също не остават незасегнати и усещат най-силно натиска на обществото върху себе си, заради нарастващата прозрачност на дейността, която извършват. Преподаването излиза извън стандартните класни стаи и става достояние на родителите, като това създава предпоставки за изпитването на допълнителен стрес от страна на педагозите.

През третото десетилетие на ХХІв. вече няма как да говорим за образование, без да намесим дигиталните

¹⁰ Yankova, M. (2020). Rapid Assessment of COVID-19 impact on education in Bulgaria. Deepening learning loss and increasing inequalities. Извлечено на 01.03.2022 година от: <https://www.unicef.org/eca/rapid-assessment-covid-19-impact-education-bulgaria>

технологии – установено е, че те вече са широко разпространени в образованието на различни нива и намират все повече приложения още преди наложилото се дистанционно обучение по време на Covid-19 пандемията.

Показва се отражението на дистанционното обучение върху психичното, емоционалното и здравословното състояние на децата. В анализа се акцентира, че дистанционното обучение има своите предимства и недостатъци и засяга не само учениците, а и техните родители. Според близо 50% от анкетираните родители по време за изследване, поръчано от УНИЦЕФ България, един от най-големите позитиви е отпадането на ангажимента за ранно ставане и придвижване до училище, който е ежедневно предизвикателство за редица семейства¹¹. Липсата на този стресов фактор неминуемо оказва положително влияние върху психическото и здравословното състояние на всички членове на домакинството, но не е достатъчен, за да заключим, че дистанционното обучение е по-добър вариант за обучение, отколкото присъственото. На практика, всички дейности, които досега са се случвали в предела на училищната институция, се пренасят у дома, където не винаги има подходящи условия за това. Също така можем да прибавим и разликите в жизнения стандарт на учениците, различията в степента на образование на родителите им, а оттам и липсата на адекватна подкрепа при нужда от децата. Всички тези резки промени в ежедневието, както и ограниченият достъп до занимания навън, и комуникация с връстниците, неминуемо оказват въздействие върху здравето, психиката и емоциите на децата и младежите.

¹¹ Global Metrics Ltd. (2020). Въздействие на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – гледна точка на родители на ученици стр.11.

В трета глава са показани и предизвикателствата, произтичащи от дистанционното обучение по време на здравна криза. Липсата на мотивация сред учениците, пониженият училищен успех и негативните емоции са тревожни фактори, с които обществото ни се сблъсква, но едни от най-големите проблеми, които излизат на преден план при преминаването във фаза на дистанционно обучение, са нарастващият брой жертви на насилие сред децата, увеличеното социално неравенство сред учениците от уязвимите групи и недостатъчната подкрепа за децата с увреждания и специални образователни потребности.

Тук можем да прибавим също и по-голямата уморяемост и липсата на тонус, заради повишеното време пред екрана и по-слабата физическа активност. Според разпределението по пол, момчетата се чувстват по-малко уморени и демотивирани, заради стоенето пред компютъра, отколкото момичетата. Близко четвърт от анкетираните родители споделят и за по-ниската мотивация на децата им да учат дистанционно и да пишат домашни работи. И ако досега този ефект е бил основно предизвикателство за учителите, то след промяната на формата на обучение, той става основен и за всички родители, които всекидневно се опитват да мотивират децата си да се включат активно в обучението си, тъй като то е основното им задължение и отговорност. По данни на проучване сред ученици, процентът на демотивация след настъпилото дистанционно обучение, е малко над 20%, като други 19,3% от анкетираните споделят, че не само сега, но и преди, не са изпитвали интерес към ученето¹².

¹² Global Metrics Ltd. (2020). Въздействие на пандемията COVID-19 върху предучилищното и училищното образование – гледна точка на родители на ученици стр.45.

В анализа са показани основни предимства и недостатъци на синхронното и асинхронното обучение по време на пандемия, с цел да се направи обобщение за ефективността на дистанционната форма на обучение в България през последните две години от Ковид кризата. Асинхронното онлайн обучение е несинхронизиран метод на обучение, при който присъствието на учителя и учениците може да бъде различно. Синхронният модел е обратен, т.е. присъствието на учител и ученици трябва да е едновременно. Те трябва да се срещнат онлайн в предварително определена платформа и да си сътрудничат по същия начин, както в реалната класна стая¹³.

Новата образователна среда, в която се намираме, предполага развитието на нов тип „меки умения“ както от страна на преподавателя, така и на учениците. За да могат да останат свързани тези два субекта, то трябва да се продължат усилията за равнопоставеност в цялото общество. При наличие на равен достъп до образование, децата от уязвимите групи могат да се включат активно и да им бъдат спестени негативни коментари, на които са потърпевши в традиционната класна стая. Ролята на учителя в каквато и да била форма на обучение, остава основополагаща и отговорна. Трябва да се търсят начини за оценка на учениците в дигитална среда, които да са по-различни от стандартизираните тестове. За да се насърчи критичното мислене и креативността на децата, те би следвало да работят по проекти, които да ги изведат от предела на дома и зоната им на комфорт и да ги поставят в нова интригуваща ума им среда.

¹³ Amiti, F. (2020). Synchronous and asynchronous e-learning. European Journal of Open Education and E-learning Studies. Volume 5. Issue 2 p.62

IV. Глава четвърта: Емпирично изследване

В теоретичния обзор на дисертацията са представени редица предположения за влиянието на социалната криза, произтекла от Covid-19 пандемията, както и свързаните с нея обстоятелства на рязко преминаване към дистанционно обучение и влошено психично функциониране сред учениците. За да се провери истинността на тези предположенията е проведено емпирично проучване, чийто методологичен план е представен в глава четвърта от дисертационния труд.

Обект на проведеното изследване е актуалното състояние на българското образование, с оглед на ефектите от дистанционното обучение и свързаните с него фактори, по време на Covid-19 пандемията. Получените резултати са интерпретирани в контекста на по-продължителната социална криза в периода след 2010-та година.

Предмет на проведеното емпирично изследване е ефектът на Covid-19 пандемията и свързаните с нея мерки на национално ниво, и дистанционното обучение, върху качеството на образователния процес, академичния успех и придобитите знания от учениците. Тъй като изследването се интересува от гледната точка на учениците като главен и най-важен участник в образователния процес, в проучването са включени ученици от гимназиален етап, които могат да дадат по-подробна самооценка на опита си по време на Covid-19 пандемията.

Цел на проучването е да събере информация от поне три групи източници относно актуалната картина на българското образование в гимназиален етап непосредствено след отслабване на мерките за

безопасност от Covid-19 и постепенното връщане към обичаен образователен процес, като фокусът на тази картина е поставен върху влиянието на дистанционното обучение над мотивацията, успеха и общото благополучие на учениците.

Проведеното емпирично проучване се ръководи от дедуктивната логика и се фокусира върху търсенето на подкрепа за допускания, направени въз основа на теоретичния обзор на дисертацията. Събират се отговори от изследваните групи под формата на количествени данни.

Но за да бъде дискусиата по-богата и да има възможност за даване на препоръки, като допълнение към ядрото на изследването е включено и събирането на качествени данни от специалисти в образованието, чиито отговори служат по-скоро, за да се представи един критичен анализ на актуалната ситуация в образователната система.

В съответствие с изследователския подход, за да бъде изпълнена поставената цел, е необходимо да се очертаят **задачите** на социологическото изследване:

1. Да се състави изследователски инструментариум, специфично съобразен с целите и подхода на емпиричното изследване.
2. Да се приложи изследователският инструментариум сред поне три различни групи изследвани лица, които са преки участници в образователния процес.
3. Да се съберат данни – в количествен и качествен формат – относно ефекта на Covid-19 и съпътстващите пандемията мерки върху качеството на образователния процес, академичния успех и придобитите знания на учениците по време на дистанционното учене, както и тяхното общо психично благополучие.

4. Да се обработят събраните количествени данни чрез подходящ статистически анализ, който да спомогне проверката на поставените хипотези.

5. Да се обработят събраните качествени данни чрез подходящ аналитичен метод, който да спомогне извличането на препоръки и добри практики за повишаване качеството на образователния процес в контекста на социална криза.

6. Да се състави детайлна дискусия на получените резултати и значението им за българското образование по време на социална криза.

На база на направения теоретичен обзор в първите три глави от настоящата дисертация, както и в отражение на избрания дедуктивен изследователски подход, са направени следните няколко **допускания** относно актуалното състояние на българското образование, в контекста на Covid-19 кризата:

1. Дистанционното обучение е свързано с понижаване в качеството на образователния процес в гимназиален етап.

2. Дистанционното обучение е свързано с понижаване в академичните успехи и придобитите знания сред учениците от гимназиален етап.

3. Пандемията от Covid-19 и наложените мерки за безопасност са свързани с понижена мотивацията за учене и активно участие в учебния процес сред учениците в гимназиален етап

4. Дистанционното обучение поставя в затруднена ситуация учениците от уязвими групи и техните семейства.

5. Пандемията от Covid-19 и наложените мерки за безопасност са свързани с понижено ниво на общо психично благополучие сред учениците в гимназиален етап.

Основен приоритет на изследователския дизайн е събирането на информация от поне три различни групи участници в образователния процес. Затова, като целеви изследвани групи са предложени следваните параметри: минимум 50 ученика в гимназиален етап на обучение; минимум 50 учителя, преподаващи в гимназиален етап на обучение; минимум 5 български експерта в сферата на образованието. Използваните методи включват:

- групова анкета с ученици и учители от гимназиален етап;
- дълбочинни интервюта с експерти в областта на образованието.

За да бъдат съставени по възможно най-подходящ начин въпросите в конкретните инструменти – така че да имат необходимата яснота за респондентите, да отговарят на стандартите за изследователски инструменти и да подсиgurят, доколкото е възможно, получаването на нужните отговори – са следвани насоките за съставяне на интервюта^{14,15,16} и въпросници със затворени отговори^{17, 18} в уважавани международни издания. Представени са и детайлите на трите разработени инструмента.

¹⁴ Hobson, A. J., & Townsend, A. J. (2010). Interviewing as educational research method (s). p.225In Educational research and inquiry: Qualitative and quantitative approaches (pp. 223-238). Continuum.

¹⁵ Gubrium, J. F., Holstein, J. A., Marvasti, A. B., & McKinney, K. D. (Eds.). (2012:42). The SAGE handbook of interview research: The complexity of the craft. Sage Publications.

¹⁶ Aksu, H. H. (2009). Questionnaires and Interviews in Educational Researches. Journal of Graduate School of Social Sciences, 13(1)p.202

¹⁷ Eckerdal, J. R., & Hagström, C. (2017). Qualitative questionnaires as a method for information studies research.

¹⁸ Luhanga, U., & Harbaugh, A. G. (Eds.). (2021). Basic Elements of Survey Research in Education: Addressing the Problems Your Advisor Never Told You about. IAP p.29

Въпросникът за ученици се състои от общо 23 въпроса, като 19 от тях пряко засягат Covid-19, свързаните мерки, дистанционното обучение и влиянието на последните три върху благополучието и обучението на учениците. Тези 19 въпроса са затворени – отговори по тях се дават по 5-степенни Ликертови скали. Последните 4 въпроса са социодемографски и събират данни за пола, възрастта, местоживеенето и наличието на братя и сестри сред респондентите. Целите на демографските въпроси са няколко: 1) да се подсигури, че в извадката са включени ученици от гимназиален етап; 2) да се събере разнообразна извадка по факторите пол и местоживеене, така че да разполагаме с данни за опита на различни деца, в различни ситуации; 3) да се даде възможност за сравнение на отговорите спрямо социо-демографски признаци. Социо-демографските въпроси са включени в края на въпросника, тъй като се очаква на този етап респондентите да са по-изморени от участието си в изследването и по-подходящи да бъдат въпроси, на които се отговаря по-лесно. Пълната версия на въпросника е достъпна в [Приложение №1](#).

Въпросникът за учители се състои от общо 18 въпроса. Сред тях 14 засягат пряко оценката на учителите за състоянието на образованието с оглед на промените, внесени от Covid-19 пандемията и необходимата техническа подготовка на учителските кадри за извършването на ежедневните им работни задачи. Последните четири въпроса от инструмента са социо-демографски – те събират информация относно пола, възрастта, населеното място и етапа, в който преподават изследваните лица. Целите на демографските въпроси са няколко: 1) да се подсигури, че в извадката са включени учители, преподаващи гимназиален етап, така че оценката на учители да се дава

за същата ситуация, за която докладват и изследваните ученици; 2) да се събере разнообразна извадка по факторите пол и местоживеене, така че да разполагаме с данни за опита на различни учители, в различен контекст; 3) да се даде възможност за сравнение на отговорите спрямо социо-демографски признаци. Социо-демографските въпроси са включени в края на въпросника, тъй като се очаква на този етап респондентите да са по-изморени от участието си в изследването и по-подходящи да бъдат въпроси, на които се отговаря по-лесно. Пълната версия на въпросника е достъпна в [Приложение №2](#).

Въпросите, включени в структурираното интервю не целят да открият подкрепа или отхвърляне на допуснатите хипотези, а по-скоро да допълнят направените изводи, предлагайки препоръки и добри практики. Ето защо първият въпрос от интервюто проучва цялостните впечатления на експертите относно ефектът на Covid-19 пандемията и наложените мерки (включително дистанционно обучение) върху учениците и качеството на образованието в България. Вторият въпрос насочва експертите по-конкретно към това какви са били, според тях, допуснатите грешки в адаптирането на образователния процес към пандемичната обстановка и изискванията за спазване на безопасност. Третият въпрос изследва това как, според интервюираните експерти, е възможно при следваща сходна ситуация образователният процес да протича по-леко за участниците в него и по-ефективно по отношение на придобитите от учениците знания. Четвъртият и петият въпрос проучват препоръките, които експертите биха дали, за преодоляване на негативните последици от Covid-19 пандемията върху 1) академичните постижения на учениците и 2) психичното здраве на учениците.

Пълната версия на структурираното интервю е достъпна в [Приложение №3](#).

Представени са и конкретните специфики на полевата работа. Участието на учениците и учителите в изследването става онлайн. В различни групи в социалните мрежи е споделен линк към онлайн форма за отговори в Google Forms, с кратък текст, изразяващ покана за участие в проучване, чието времетраене е не повече от 10 минути. Анонимността на респондентите е гарантирана. Участниците, които са избрали да отворят формата първо прочитат информирано съгласие за участие в изследването и от тях се иска да посочат съгласието си за участие, ако искат да продължат; в случай, че откажат – изследването приключва за тях. Интервютата с образователни експерти са проведени на живо от изследователя на предварително уговорена удобна за респондента локация, която осигурява нужните уединение и тишина. Периодът, в който се проведе изследването чрез разпространение на въпросници в онлайн форма, въведени чрез инструмента Google Формуляри, в социалните мрежи и чрез интервюта на живо, е февруари – март 2022 година. Приносът на всички участници в изследването е напълно доброволен и гарантира тяхната анонимност.

В тази глава е показана и извършената обработка на резултатите. Събраните от двата въпросника – за ученици и учители – количествени данни са записани като отделни балове (точки по Ликертовите скали от 1 до 5) по всеки айтем и обобщени като среден бал за цялата извадка по всеки въпрос. Освен средни балове, данните са използвани и за обработка чрез статистически софтуер – IBM SPSS Statistics 19 – чрез който могат да се направят различни анализи за проверка на статистическата значимост на наблюдаваните в отговорите тенденции. Събраните

данни от структурираното интервю, след като са записани от интервюиращия, са събрани като общи отговори по всеки включен въпрос и съдържанието им е анализирано според метода на тематичния анализ на съдържанието¹⁹, чрез който да се идентифицират тенденции, идеи и изводи от споделената информация.

Показани са също и някои ограничения, които не позволяват придобиването на изчерпателна информация, представяща изследвания предмет в пълната му многоизмерност.

На първо място, очевидно е, че изследването на ефекта от Covid-19 пандемията, свързаните с нея наложени мерки на национално ниво и дистанционното обучение, върху качеството на образователния процес, академичния успех и придобитите знания от учениците, изисква събирането на обширни данни от репрезентативен процент лица, участващи в различна позиция в образователния процес – ученици, учители, директори, административен екип, екипи за личностна подкрепа и развитие, родители, политици и хора, предлагащи политики, специалисти от държавния, частния и гражданския сектор, университетски преподаватели, посрещачи учениците след завършването им и т.н. Пълната оценка за актуалното състояние на българското образование в контекста на социалната криза, която кулминира, но не се изчерпва с Covid-19 пандемията, е възможна само при разглеждане от всички гледни точки.

Второ нещо, което прави впечатление по отношение на надеждността на получените резултати са методите за събиране на данни. В проведеното емпирично изследване не се използват събиране на

¹⁹ Dey, I. (2003). Qualitative data analysis: A user friendly guide for social scientists. Routledge p.49

документи и статистически анализ на официалните оценки от срочно, годишно и външно оценяване, т.е. не се събират обективни данни, които да дадат представа за промяната в академичния успех на учениците по време на дистанционното обучение. Това е така от една страна, защото подобни изследвания са задача на Националния Статистически Институт и други проучвателни институции, които предоставят подобна информация; и от друга страна не е предприето такова изследване, защото документите невинаги дават реалистична представа за актуалната ситуация. Логично е много учители да разпознават трудностите, които дистанционното обучение и цялата Covid-19 криза създават за учениците, и да са по-склонни да правят компромис с критериите си за оценяване. Това би заличило потенциални разлики в академичния успех от документацията. Ето защо, в направеното изследване се разчита не толкова на официални отчети и документи от образователни и регулативни институции, а по-скоро на преките впечатления на участниците в образователния процес.

Още едно ограничение на емпиричното изследване бе свързано с избора да бъдат събирани количествени данни. Затворените въпроси имат и своите недостатъци²⁰: те не дават възможност за пълни отговори и за споделяне на субективно преживяване, а по-скоро универсализират; изследването чрез въпроси по скала също ограничава отговорите на участниците и не дава възможност за последваща реакция. А това, че процедурата на изследването е онлайн, не позволява на респондентите да задават уточняващи въпроси при възникнала трудност. Взети са мерки за преодоляване на

²⁰ Jones, S., Murphy, F., Edwards, M., James, J. (2008). Doing things differently: advantages and disadvantages of web questionnaires. *Nurse Researcher* 2008.15:26. University of Sydney p..17.

тези методологически ограничения, доколкото това е възможно, но все пак е важно посочените ограничения да се имат предвид при интерпретирането на резултатите и да се посочват във връзка с въпросите, в които имат участие.

V. Пета глава: Резултати от изследване

В последната глава на дисертационния труд подробно са представени обработените данни от изследване, направени са статистически анализи, последвани от интерпретация на получените резултати и обобщение на ключовите изводи. Поради обема, нужен за подробно представяне на резултатите, в настоящия автореферат са представени само кратки данни за трите изследователски извадки, а след това – съкратена интерпретация на получените от качествените и количествените данни резултати.

В изследването се включиха 52-ма ученици на възраст между 16 и 19 години, съответно обучаващи се в IX, X, XI и XII клас. Сред тях 24 са момчета, а останалите 28 – момичета; това показва, че в извадката са включени приблизително равен брой ученици от двата пола и тя добре представя реалността в популацията спрямо пол. Средната възраст на респондентите е 17,79 години. Учениците посещават училища в различен тип населени места – 10 от тях учат и живеят в село, 20 – в малък град, 9 в областен, а останалите 13 са в столицата.

Изследваните учители са 55, сред които 48 са жени, 3-ма са мъже, а останалите 4-ма не желаят да посочат своя пол. Половото разпределение сред извадката отговаря на съотношението сред учителите в реалността. Средната възраст на учителите е 45,08 години, като диапазонът варира от 25 до 63 години, тоест и по възраст популацията е добре репрезентирана – има

учителите от различни възрастови групи, като средната възраст от 45 години отговаря на тази в българските училища. Общо 11 учителя преподават на VIII-ми клас, 14 на IX-ти, 13 учителя – на X-ти, други 10 преподават в XI-ти клас и още 11 са преподаватели на XII-ти клас. Що се отнася до разпределението им по местоживееене, то също е репрезентативно за популацията – 6 от изследваните учители преподават в село, 8 в малък град, други 24 – в областен, а 14 от учителите преподават в столицата.

За участие в интервюто бяха поканени и над 15 специалиста, заемащи експертни позиции в образователната сферата, но на поканата се отзоваха едва шестима, като за един от тях се наложи интервюто да прекъсне преждевременно и съответно не е пълно. Така в извадката са включени петима експерта: четири жени и един мъж, които пропорционално представят общата група на образователни експерти в България, тъй като по-често работещите в тази сфера са жени. Възрастта им варира от 34 до 56 години, като средната им възраст е 48 – разбираемо, предвид че за заемането на експертна позиция се изисква дългогодишен опит в образователната система. Позициите, които те заемат, са експерти и старши експерти в Регионално управление на образованието в различни територии на страната.

Що се отнася до целта на проведеното емпирично изследване – да събере данни от поне три групи участници в образователната система за актуалната картина на българското образование в гимназиален етап непосредствено след отслабване на мерките за безопасност от Covid-19 и постепенното връщане към обичаен образователен процес – може да се каже, че целта е успешно изпълнена. Събраните данни показват, че учители и образователни експерти ясно разпознават промяната в мотивацията и ангажираността на

учениците по посока учебния процес, но възприятието на учениците не е такова. Те не отчитат промяна в мотивацията или дори в академичния си успех, но пък демонстрират ясно, че Covid-19 кризата и свързаните с нея мерки – сред които беше и неколkokратното преминаване към дистанционно обучение – сериозно се отразяват на психичното им състояние: на техните емоции, социални връзки, поведение и когнитивни процеси.

Поставено в контекста на интервютата с експерти, това разминаване между обратната връзка на учители и ученици придобива смисъл. Споделенията на експертите показват, че те, като един страничен наблюдател, не ангажиран пряко и замесен лично в ежедневните интеракции в класната стая, разпознават първопричините за намалената мотивация и ангажираност на учениците: психичното натоварване от кризата, промяната в начина на социализиране и негативния ефект от прекомерното екранно време върху когнитивните умения на учениците им пречи те да бъдат оптимално ангажирани с учебния процес, да изпълняват ефективно задачите си и да разполагат с достатъчно психични ресурси, за да се инвестират в образованието си. Разбираемо е, че изследваните тук юноши трудно биха могли да направят подобен извод за самите себе си от субективната позиция, в която се намират, а и предвид възрастта си. Разбираемо е, също така, че учителите са прекалено афектирани – вследствие на стреса от рязката промяна в работния ритъм, намаляващото желание, което виждат от страна на учениците и което, в крайна сметка, често възприемат като личен провал, както и от собственото си преживяване на тежка здравна, социална и икономическа криза, каквато е Covid-19 пандемията – и приемат поведението на учениците по-лично, отколкото е необходимо, успявайки да видят по-често

негативните прояви на учениците, а по-рядко техните лични трудности, допринасящи за наблюдаваните негативи.

Съответно, най-важният извод, който може да се направи от проведеното изследване, е че е от изключителна важност да се отвори дискусиата за това какво преживяват учениците като субекти и в какви аспекти от живота и развитието си като личности имат нужда от помощ, вместо те да се разглеждат като обект: „ученикът, който изпълнява“. Ясното разбиране за емоционалните, социални и когнитивни ефекти на кризата сред учениците от страна на всички замесени в образователната система – ученици, учители, директори, специалисти за допълнителна подкрепа, експерти, родители, политици и други – е от ключово значение за реалното възстановяване след кризата и за подобряване качеството на българското образование. Заедно с това, не бива да се пренебрегва ситуацията, в която се намират учениците в неравностойно положение: техните нужди, необходимите мерки, за да им се осигури равен старт и намирането на работещи практики за осигуряване на допълнителна подкрепа по време на дистанционно обучение са другия централен въпрос при решенията за подобряване качеството на образованието.

Що се отнася до това дали допуснатите хипотези получават подкрепа, добре е тяхната истинност да се обсъди една по една:

1. Дистанционното обучение е свързано с понижаване в качеството на образователния процес в гимназиален етап.

Съдейки по събраните отговори и тяхната интерпретация, можем да кажем, че за първата хипотеза е открита подкрепа. Но е важно да се отбележи по какви пътища дистанционното обучение води до понижаване качеството на образователния процес в гимназиален

етап: 1) към момента не е налице нужната техническа грамотност и подготовка в училищата; 2) на учениците в неравностойно положение не е осигурена материалната база, необходима за участие в учебния процес и 3) косвените последици от дистанционното обучение като десоциализация и прекомерно екранно време редуцират ресурсите за учене и ежедневно справяне на учениците.

2. Дистанционното обучение е свързано с понижаване в академичните успехи и придобитите знания сред учениците от гимназиален етап.

Макар и учениците да не съобщават за такива резултати от дистанционното обучение, наблюденията на учители и експерти дават подкрепа и за втората хипотеза от изследването. Но отново е добре да се подчертае, че по-горе цитираните три причини са факторите и за понижените академични успехи и придобити знания, а не просто преминаването от присъствен в дигитален формат.

3. Пандемията от Covid-19 и наложените мерки за безопасност са свързани с понижена мотивацията за учене и активно участие в учебния процес сред учениците в гимназиален етап.

Отново, за хипотеза №3 не виждаме толкова много подкрепа в споделянията на учениците, но намалената мотивация и ангажираност с учебния процес са най-често срещаното оплакване сред учителите.

4. Дистанционното обучение поставя в затруднена ситуация учениците от уязвими групи и техните семейства.

Подкрепата за хипотеза №4 е може би най-красноречива, тъй като тук се припокриват отговорите и на трите изследвани групи лица – и ученици, и учители, и експерти ясно казват, че липсата на техническа обезпеченост сред децата в неравностойно положение и невъзможността за получаване на допълнителна

подкрепа от децата, които имат нужда, имат пагубни ефекти върху присъствието и участието в учебния процес.

5. Пандемията от Covid-19 и наложените мерки за безопасност са свързани с понижено ниво на общо психично благополучие сред учениците в гимназиален етап.

Последната поставена хипотеза се явява като обяснение на предходните четири – отговорите на трите изследвани групи ясно показват, че изолацията, стреса, тревожността, липсата на допълнителна подкрепа и понижените когнитивни способности са основен причинител на всички негативни последици, които се наблюдават в българските училища от 2020-та година до днес.

Заклучение

В заключението се проследяват основните аспекти, които са разгледани в дисертационния труд – и по-специфично, учебният процес в гимназиален етап на обучение – в контекста на социална криза, по примера на кризата, последвала Covid-19 пандемията от началото на 2020-та година.

Обобщава се, че дисертацията успешно е изпълнила поставените си цели: да представи различни теоретични допускания и емпирични данни относно организацията на българската образователна система, предизвикателствата при функционирането ѝ, промените в контекста на актуалната социална криза, да обсъди ефектите от преминаването към дистанционно обучение, както и да представи резултати от проведено емпирично изследване върху актуалното състояние на българското образование в гимназиален обучителен етап, като изведе и дискутира получените резултати.

Подчертава се, че дисертационното изследване показва, че зад пониженото качество на образованието по време на тази криза стоят много производни на дистанционното обучение фактори. И един ключов такъв фактор е промяната в ежедневието и извършването на обикновени задачи, която е причинена от обучението в дигитална среда: прекомерното екранно време създава пречки в развитието на когнитивните функции, понижавайки концентрацията, капацитета на работната памет, екзекутивните функции. Всичко това е сериозна пречка пред активното и ангажирано участие в учебния процес и неминуемо понижава успеваемостта на учениците. Още повече, тяхната социална изолация ги лишава от важни ресурси за справяне и елиминира елемента на взаимна мотивация, която може да се наблюдава при живата интеракция в класната стая.

В комбинация с неподготвеността за обучение в дигитална среда – както по отношение на техническото обезпечение, така и по отношение на техническа грамотност сред учителите и установените процедури за действие – става ясно, че внезапното преминаване към дистанционно обучение в условията на криза поражда редица негативни обстоятелства, неминуемо водещи до понижено качество на образованието и спад в придобитите знания. Акцентира се, че по отношение на дистанционното обучение можем да се водим от препоръките на образователните експерти и да настояваме за въвеждане на:

- 1) установени протоколи, процедури и стандарти за провеждане на дистанционно обучение на национално ниво;
- 2) предоставяне на допълнителни ресурси за справяне с психичното натоварване от изолацията и прекомерното екранно време като психологическа и ресурсна подкрепа;

3) организиране на групови събития с цел социализация, интеграция, навременно информиране на ученици и родители и повишаване ангажираността с учебния процес;

4) осигуряване на техническо обезпечаване за гладкото преминаване на дистанционното обучение на ученици в неравностойно положение.

Последната препоръка недвусмислено показва, че обучението в дигитална среда е сериозно финансово предизвикателство за немалка част от българските ученици. Техническата обезпеченост за участие в учебния процес утежнява семейния бюджет, а за някои семейства е непосилно да отделят тези средства. В такава ситуация, учениците просто нямат достъп до образование, изпускат голямо количество материал, губят мотивация, навлизат в още по-сериозна социална изолация и се изправят пред силно повишен риск от отпадане от системата.

Обсъденото в дисертационния труд илюстрира какви фактори и взаимодействия обуславят понижената мотивация и ангажираност на учениците като цяло и влошеното им психичното състояние. Всичко това показва, че условията на криза – в случая социална криза, произтекла от глобалната Covid-19 здравна криза – поставят учениците в една много уязвима позиция. Докато възрастните около тях взимат важните решения без да им дават думата, ясно личи тяхната неподготвеност за кризисни ситуации; понякога – както в случая с техническата грамотност – може дори да се каже, че учениците са по-подготвени да се справят от възрастните. Няма как това да не остави следа на несигурност сред тях.

Същевременно, в разрез с общото виждане, което някои все още имат, че „децата не разбират“ и съответно не се тревожат, истината е, че всяка тревога,

която възрастните преживяваха в най-нестабилните месеци след избухването на Covid-19 пандемията, се преживяваше и от децата. Дори в по-големи мащаби, тъй като те все още не са самостоятелни, разчитат на други да се грижат за тях и ситуациите на несигурност са още по-застрашителни за учениците, отколкото за възрастните. Поставяйки тези тенденции в перспектива и имайки предвид всички по-горе изброени негативни последици от спешното преминаване към дигитално обучение, можем да видим порочния кръг, в който учениците са поставени при криза: несигурността, неясните процедури, прекомерното натоварване на екран понижават техните когнитивни способности и психически ресурси, за които те не разполагат с допълнителна подкрепа, а съответно намаляващата им мотивация и ангажираност допълнително усложняват и утежняват учебния процес.

Нещо повече – макар и фокусът на настоящата разработка да е поставен върху българското образование по време на криза, няма как да пропуснем недостатъците на системата и процесите ѝ по принцип, тъй като те са основата, на която се случва обучението по време на криза. Учителите ясно подчертават предизвикателствата в професията с негативните им ефекти: ниските критерии както към ученици, така и към учители, финансовата зависимост на учебните заведения от броя записани ученици, липсата на осъвременени програми и методи на преподаване, адаптирани към днешните поколения, недостатъчната практическа насоченост на образованието, влошената комуникация учител-родител, наред с други не толкова универсални обстоятелства, не дават стабилна основа, върху която учебният процес да стъпи в момент на криза, така че резултатите да са поне донякъде задоволителни. В тази връзка са и препоръките на образователните експерти,

които могат да се обобщят накратко в няколко категории:

1) техническа грамотност и обезпеченост – постигане на добро ниво на техническа грамотност сред учителите, осигуряване на технически средства за включване в учебния процес на учениците и създаване на равни протоколи и изисквания за всички училища в държавата;

2) насърчаване социализацията на учениците – поддържане на отношенията между приятели и връстници чрез групови събития с неучебна цел в и извън училище;

3) целенасочено и добре планирано наваксване на учебен материал – обширно проучване на пропуските по време на криза, създаване на план за наваксване, предоставяне на индивидуално консултиране и създаване на подходящи за възрастта дигитални ресурси за усвояване на пропуснатия материал;

4) повишаване на ключовите компетентности – наблягане не само на академичните знания, но и на компетенциите, нужни за реализацията на учениците като възрастни и успешното им интегриране в обществото;

5) психологическа подкрепа – назначаване на квалифицирани кадри, интегриране на мултидисциплинарна работа за допълнителна подкрепа, увеличаване на броя специалисти и по-строг подбор на квалификациите им за психотерапевтични интервенции.

Наред с препоръките на учителите за по-строг подбор на педагогически кадри и завишени изисквания по посока базовите знания на учениците, въвеждането на тези промени би подобрило значително картината на българската образователна система, която в момента има много недостатъци. Може да се направи заключението, че за да излезем от порочния кръг на кризи, причиняващи намалени ресурси сред

поколенията, които по-късно благоприятстват създаването на още кризи, е важно да се въведат някои ключови подобрения в образователната система, свързани с равния достъп, допълнителната подкрепа за психично справяне, както и адаптиране на изисквания, цели и учебни материали/методи, съобразени с днешните поколения. Разбира се, това не е рецептата за свят без кризи, но е един важен елемент, на който следва да се обръща все повече внимание. Това е добре да се случи и с помощта на допълнителни изследвания, подобни на настоящото, които обхващат по-широка извадка, различни образователни етапи и специфични условия.

Самооценка на приносите в докторската дисертация

1. Очертана е актуална картина на българската образователна система към момента на възстановяване от последиците за образованието в резултат от Covid-19 пандемията.

2. Идентифицирани са актуалните предизвикателства пред ефективния учебен процес в гимназиален етап в българското образование.

3. Посредством емпирично изследване е събрана база данни с информация относно качеството на учебния процес, промените вследствие на Covid-19 пандемията и актуалните нужди на учениците, според споделяне на три различни групи, участващи в учебния процес.

4. Представени са ценни резултати и изводи относно нужните промени в учебния процес в гимназиално ниво на обучение.

5. Дадени са конкретни препоръки за подобряване актуалното състояние на българската образователна система, както и въпроси за бъдещи, по-подробни изследвания в областта.

Списък на публикации по темата на докторската дисертация

В процеса на работа са проведени и отделни теоретични и емпирични изследвания, обособени в четири академични публикации на автора, а именно:

1) Тасева, В. (2023). “Предизвикателствата пред учителската професия по време на социална криза“ Eastern Academic Journal, 3, ISSN 2367-7384 p.53-61;Статията е достъпна на

<https://www.e-acadjournal.org/article-23-3-5.html>

2) Тасева, В. (2023). „Състояние на образователната система в режим на дистанционно обучение“Eastern Academic Journal, 3, ISSN 2367-7384 p.12-21; Статията е достъпна на

<https://www.e-acadjournal.org/article-23-3-2.html>

3) Тасева, В. (2023). „Ценностни преориентации и трансформации в контекста на глобализацията“- Сборник “Докторантите в науката“ 6

4) Тасева,В. (2024). “Българската образователна система-предимства и недостатъци” Сборник “Докторантите в науката“ 7 .Университетско издателство-ЮЗУ“Неофит Рилски“ Благоевград. ISSN 2738-8328 , p.453-475

Сборникът и статията са достъпни на

<http://yearbookpsy.swu.bg/en/%d0%9ether-editions-of-the-department-of-psychology/>

SOUTH WEST UNIVERSITY
"NEOFIT RILSKI"

Faculty of Philosophy

Major "Sociology"

VASILKA KIRILOVA TASEVA

**STATE OF BULGARIAN EDUCATION DURING A SOCIAL
CRISIS (2010-2023)**

ABSTRACT of PhD DISSERTATION

HIGHER EDUCATION AREA 3 - SOCIAL, BUSINESS
AND LEGAL SCIENCES

PROFESSIONAL FIELD 3.1. – SOCIOLOGY,
ANTHROPOLOGY AND CULTURAL SCIENCES

Major "SOCIOLOGY"

Supervisor: Assoc. Dr. Zheko Kyosev

Blagoevgrad, 2024

The presented doctoral dissertation is developed in a total of 215 pages, which includes 185 pages of main text, 33 graphics, a list of bibliographic sources and two appendices. 127 literary sources were used for the preparation of the work, among which 67 were published in Bulgarian, 60 in English.

The main text of the dissertation consists of a total of five chapters: three theoretical chapters, one chapter presenting the design of an empirical study conducted for the purposes of the dissertation and one chapter presenting the summary results and their interpretation

The defense of the dissertation will take place on 25.11.2024. from 9:30 a.m. in room 1342 of SWU “Neofit Rilski “ of Applied Sciences in an open meeting with a scientific jury composed of:

Prof. Dr. Valentina Milenkova
Assoc. Dr. Mario Marinov
Associate Professor Albena Nakova
Prof. Dr. Nikolay Mihailov
Prof. Dr. Mariana Petrova

Defense materials are available to those interested in room 351.

CONTENTS

Introduction

I. CHAPTER ONE: CURRENT PICTURE OF BULGARIAN EDUCATION

1. Bulgarian education – organization, executive bodies, financing and conditions for development.....	7
1.1. Organization of Bulgarian education.....	8
1.2. Executive bodies in the field of education.....	11
1.3. Financing of Bulgarian education	14
1.4 Problems facing the development of Bulgarian education	19
2. Education as a system formed as a result of social factors	24
3. Main strategic documents in the field of Bulgarian education in the period 2010 – 2021.....	25
4. State of Bulgarian education in comparison with other EU members.....	40
4.1. Challenges to the teaching profession	46
4.2. Investments in education	48
4.3. Early childhood education and school education	48
4.4. Higher education	50
4.5. Vocational education and training.....	50
4.6. Adult education.....	51

II. CHAPTER TWO: THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL CRISIS

.....	53
1. Defining the term "social crisis"	53
2. Factors for the occurrence of a social crisis in Bulgaria ...	58
2.1. Duration of social crisis (2010–)	58
2.2. Specifics of the social crisis	60
2.3. Factors contributing to the social crisis	62
3. Impact of the social crisis on education.....	63
3.1. Impact of the economic crisis on Bulgarian education.....	63

3.2. Influence of the political crisis on Bulgarian education.....	66
3.3. Impact of the health crisis on Bulgarian education	72
III. CHAPTER THREE: CONDITIONS AND CONSEQUENCES OF DISTANCE EDUCATION	77
1. The challenge of the Covid-19 health crisis to the education system in Bulgaria	77
2. Status of the educational system in distance learning mode	79
2.1. Impact of distance learning on the mental, emotional and health status of children.....	79
2.2. Challenges arising from distance learning during a health crisis.....	82
2.3. Advantages and disadvantages of synchronous and asynchronous learning during a pandemic.....	85
IV. CHAPTER FOUR: EMPIRICAL RESEARCH	90
1. Object of the study.....	91
2. Subject of the study	91
3. Purpose of the study.....	91
4. Research approach and design.....	92
5. Tasks of empirical research	93
4. Hypotheses of the empirical study	93
8. Target group	94
9. Research methods	95
9.1. Questionnaire for students	96
9.2. Questionnaire for teachers.....	99
9.3. In-depth Expert Interview	102
10. Empirical fieldwork.....	103
11. Data processing	106
12. Methodological limitations in empirical research	108

V. CHAPTER FIVE: RESEARCH RESULTS	111
1. Study of students	111
1.1. Sample	111
1.2. Summary of responses	112
1.3. Socio-demographic comparisons	129
1.4. Interpretation of results	136
2. Research of teachers	142
2.1. Sample	142
2.2. Summary of answers	143
2.3. Interpretation of results	161
3. Interview with experts in the education system	169
3.1. Sample	170
3.2. Summary of answers	170
3.3. Interpretation of results	176
4. Conclusions and support for hypotheses	178
Conclusion	181
Bibliography	185
Appendix #1: Questionnaire for students	196
Appendix #2: Questionnaire for teachers	204
Annex #3: Interview for experts in education	214

I. Introduction

The topic of the study is focused on the state of the Bulgarian education system and the characteristics of the education system in the conditions of social crisis. The entry of society into increasingly serious crises of various nature – economic, social, environmental, value – has its advantages in that it encourages society, or at least part of it, to think about the reasons that led to the crisis. Many are of the opinion that in recent decades, the Covid-19 pandemic has been at the heart of the worst crisis on a global scale. Since the beginning of 2020, the whole world has become part of a health crisis unprecedented for modern society, which has resulted in a serious economic crisis that has led to serious social tensions and polarisation of public attitudes to such an extent that the observed consequences are already several large-scale military conflicts.

As these crisis circumstances cause anxiety in every citizen, it is expected that various attempts to explain the situation will begin – less than 80 years after the unification of Europe and the joint agreement on peace and respect, what makes today's generations come to such excesses? Why do such opposing and incompatible points of view emerge that we witness the current political, military and cultural conflicts? It is quite natural for people to look for answers to these questions, on the one hand, in order to reduce their anxiety that the situation is a little more understandable, even "predictable"; and, on the other hand, to do what they can in order to prevent repeated or deeper conflicts.

Reflecting on these reasons, we eventually come to the conclusion that the human factor is the basis for reaching such negative states. Polarised society, environmental destruction, inability to negotiate and compromise, disinformation, unpreparedness for health-threatening situations, irresponsible attitude to safety measures – all these are consequences of our culture and its artefacts, as well as of

the actions of individuals themselves. This means that when thinking about the resolution and prevention of crises of different nature, we should look at the way in which individuals of different ages and statuses socialise and develop. If we want to ensure a more stable future, a more adequate meeting of crisis circumstances and limiting conflicts, we need to pay attention to two basic factors: the upbringing of children, related to the formation of their personal and psychological structure, and the education they receive. Although the two things are closely related, in this dissertation the emphasis is placed on education, and its relationship with the mental well-being of students is also considered.

In order to better develop the topic of the dissertation in theoretical and practical terms, the analysis is enriched with the results of an empirical sociological survey conducted with several target groups: teachers, students and experts. This dissertation examines the state of secondary British education and various aspects of the crises that the educational system is going through. I proceed from the fact that every crisis – economic, political or health – shakes the stability of societies globally, nationally, regionally and has an impact on education. This interdependence and interconnectedness of processes, institutions and phenomena emphasises¹ the need for a sociological analysis of the topic of the social crisis. The topic of education in times of crisis becomes especially relevant because it is related to various informational and material aspects of the training and the ways to improve it.

On the other hand, education is not an end in itself, it exists with a view to building certain skills, acquiring

¹ Milenkova, V., S.Kovacheva, S. 2020 Regional Insights to Lifelong Learning Policies in Support of Young Adults in Bulgaria. Sofia: Avangard Prima.

knowledge, acquiring competencies that are relevant to the next educational levels, as well as to creating competitiveness in the labour market.² The transitions from education to employment represent another very important consequence of the processes in education³. In this sense, the topic of crises in education have serious impacts on subsequent states of society, which show the continuity of the social. Therefore, presenting the picture of Bulgarian education in the context of social crises – and especially the crisis unleashed after the outbreak of the Covid-19 pandemic related to the learning process – could give a good idea of what is happening in the relationship "ineffective education – crisis – ineffective education".

The object of research in this dissertation is the state of Bulgarian education in the context of a social crisis and in particular, during the Covid-19 pandemic – from the beginning of 2020 to 2023, related to distance learning and its consequences, the effectiveness of the learning process and the socio-psychological development of students.

The dissertation aims to present and analyze the main challenges in the functioning of the Bulgarian educational system during a social crisis, the changes in the context of distance learning, as well as its impact on the achievements of students.

To achieve this goal, the following **tasks** have been set:

² ² Boyadjieva, P., & Ilieva-Trichkova, P. (2021). *Adult Education as Empowerment: Re-imagining Lifelong Learning through the Capability Approach, Recognition Theory and Common Goods Perspective*. Palgrave Macmillan.

³ ³ Milenkova, V., Nakova-Manolova, A., & Lendzhova, V. (2023). VET as an Education Pathway and the School to Work Transition for Bulgaria's Rural Youth. *Calitatea Vieții*, 34(2), 1–17. SJR 0.14 <https://doi.org/10.46841/RCV.2023.02.02>

1) to examine the Bulgarian educational system in structural terms, going into the specifics of its stages, subjects and activities;

2) to follow various policy documents relating to Bulgarian education and its development, as well as the measures taken at national level related to the Covid-19 pandemic;

3) an analysis of the state of the Bulgarian education system at the time of the outbreak of the Covid-19 pandemic and its impact on the learning process and student outcomes should be made;

4) to conduct an empirical study with different subjects in the educational system, to track the effects of the Covid-19 pandemic in the learning and personal environment;

5) to process the results of the empirical research and to formulate basic conclusions and conclusions that will become the basis for subsequent policies and measures in the context of social crises.

In connection with the tasks of the dissertation, the following research hypotheses are formulated:

1. Every social crisis has an impact on all countries and subjects of the educational system.

2. The Covid-19 pandemic creates reduced motivation for learning and an unstable psychological state due to reduced social contacts and communication among students.

3. Distance learning is one of the measures taken at the political level to deal with the crisis, but this also initiates additional difficulties in the learning process.

4. Distance learning and the digitalisation of educational content creates new divisions in education on the basis of "socio-economic status" of students' families.

The research methodology of the dissertation includes:

- Analysis of documents related to policies, measures, statistics, reports, official information of the Ministry of Education and Science and other departments and institutions;
- group survey with students and teachers from high school;
- in-depth interviews with experts in the field of education.

An inductive and deductive approach, as well as a historical and analytical approach are applied in the dissertation. The research toolkit relating to the overall methodology for conducting empirical work has been prepared by the author specifically for the purposes of the dissertation, using the example of tools from previous published research on similar topics, as well as manuals for compiling research tools in the sociological field.

Thesis of this dissertation: Social crises destabilise the educational system, and joint efforts of all subjects are needed to address and innovate educational and educational structures.

Limitations of the dissertation: the analysis is carried out at a specific time and place, setting a certain framework for the research. The conclusions made relate to the studied population of 52 students and 55 teachers, reflecting the shared opinions and positions. The conducted in-depth interviews with experts also recreate the opinions of the specific persons examined. The dissertation traces a specific social crisis – the

Covid-19 pandemic and its impact on the educational situation and learning context. It is undeniable that this crisis is qualitatively different from any other, since each crisis carries specifics and specific features, but its semantic connotation is that it creates difficulties, instability and an emergency situation that requires new solutions and a search for a way out.

The entire dissertation is an attempt to make sense of the educational system in the conditions of a difficult and catastrophic situation caused by the Covid pandemic and to show how in Bulgarian conditions the situation was solved, in parallel with the presentation of the opinions of the main subjects in the educational system.

II. CONTENT OF THE DISSERTATION

Chapter One: An Up-to-Date Picture of Bulgarian Education

The first chapter of this dissertation aims to lay the foundation on which the concepts of social crisis and the specific conditions in which we can study the development of the educational process in Bulgaria will be developed. The general organisation of the Bulgarian educational system, the documents, as well as the strategies and decrees that govern the educational process are presented, and then an analysis of the factors for the successful education of children, which these features of the system produce, is made. In the last paragraph of the chapter, attention is paid to specific recommendations for improvement in various areas and aspects of education.

In Bulgaria, the state policy in the field of education and science is entrusted to the Ministry of Education and Science (MES). Its goal is to develop effective strategies for its development, in accordance with the pan-European policy and national priorities. School education is organised at four levels – national, regional, municipal and school. Structurally,

Bulgarian education is divided into pre-school, school, high school, higher and adult education.

From a managerial point of view, centralised management is carried out, which is concentrated in the hands of the Ministry of Education and Science and respectively of the Minister. The distribution of educational power between regional and local administrations is observed in the decentralised type of government. Under it, local education authorities take control of educational institutions, and the local policy that is implemented is coordinated with the education law in the region, as well as with the recommendations of the central educational authorities.

Schools in Bulgaria are divided into municipal and private. The state budgets are financed entirely from the state budget. This includes vocational schools, schools for children with special educational needs, schools for prisoners and Bulgarian schools abroad. Municipal schools are financed from the municipal budget. Control over the way the funds are spent is monitored by the mayors of the municipalities.⁴

In order to improve the financial management of educational institutions and kindergartens, decentralisation of the educational system is introduced, and this process of financial decentralisation includes the transfer of powers concerning the formation and implementation of the budget by schools, the so-called "Budget System". "delegated budgets". The state educational standard for the financing of institutions in the system of pre-school and school education is determined

⁴ Ministry of Finance. (2004). Overview of Public Expenditure. Education – Status, Problems and Opportunities p.67.

by the Ordinance on the Financing of Institutions in the System of Pre-school and School Education.⁵

One of the challenges of the Bulgarian education system is the high percentage of children of compulsory school age who are not enrolled.⁶ Not enough has been achieved to ensure access for representatives of vulnerable ethnic groups. The lack of a well-optimised school network and the large number of undersized and merged classes is a prerequisite for an unacceptably low quality of the education offered.⁷

This chapter also traces the main strategic documents in the field of Bulgarian education in the period 2010 – 2021. They are related to one of the most important national causes in the period 2010 – 2021 – the creation of favourable conditions for education, non-formal training and professional, social and personal realisation of young people. The analysis also presents the state of Bulgarian education compared to other EU member states, based on the EU Monitoring of Education and Training from 2019⁸. It presents the main indicators in the field of education, as well as its advantages and difficulties. The following areas are covered that require change and introduction of new policies for the modernisation of education: challenges for the teaching profession;

⁵ Ordinance on the Financing of Institutions in the System of Preschool and School Education. Official. SG, No. 81/10.10.2017; Amendment. and supplemented, SGNo. 31/10.04.2018, in force from 01.01.2018, Ch. First, Art.1

⁶ Ministry of Education and Science. (2015). National Program for the Development of School Education and Pre-Primary Education and Training (2006 – 2015). Retrieved on 07.11. 2021 from <https://www.mon.bg/bg/100208>

⁷ Tomova, I. (2020) p.142

⁸ European Union. (2019). Education and Training Monitoring 2019. Bulgaria page 2

investment in education; early childhood education and school education; higher education; vocational training and education; adult learning.

Chapter II: The Educational Process in the Context of the Social Crisis

In the second chapter of this work, the central concept of "social crisis" is introduced. In this part of the text, an overview definition of the phenomenon of social crisis is first proposed, and then its practical impact on education is analysed. An analysis of strategies for counteracting the negative effects of social crises on education is made.

In defining the social crisis, several factors have been traced: economic inequality, political instability, socio-cultural conflicts, environmental degradation, technological collapse. These factors can be seen as the tip of the iceberg that will turn social functioning into a state of crisis.

In the period between 2010 and 2023. Bulgaria experienced a prolonged social crisis that was deeply rooted in economic, political and structural factors. This crisis manifested itself in widespread public discontent with corruption, income inequality, poor governance and deteriorating living standards. During this period, social unrest, protests and a growing division between the political elite and the population as a whole took place. The duration of this crisis has been going on for more than a decade, with periodic outbursts of discontent and public discontent and periods of rather brief political instability, all of which contribute to chronic social unrest. The social crisis in Bulgaria cannot be attributed to a single event or time frame; rather, it represents the cumulative effect of various socio-economic and political developments over the years. In general, the events during this time period can be divided into several stages - early warning signs, escalation of social tension and peak of the social crisis.

The social crisis in Bulgaria between 2010 and 2023 is defined by several key characteristics, including economic difficulties, political corruption and the erosion of public trust in institutions. These specifics are crucial for understanding the scope and nature of the crisis. Economic inequality and poverty, corruption and state capture, and the decline of democratic institutions are considered as the main points of the crisis.

Although the country avoided an immediate collapse, its recovery was slow and the effects of the austerity measures implemented in early 2010 were felt by the most vulnerable groups of the population. Cuts in public spending in areas such as health, education and social services have led to a deterioration in living standards, especially for those already at risk of poverty. Additionally, political corruption in this period played a central role in prolonging the social crisis: the inability of successive governments to deal effectively with corruption, combined with the inability of the judiciary to prosecute corrupt officials, created an environment of impunity. Bulgaria's integration into the European Union, as well as the political changes in our country, also turned out to be a prerequisite for a social crisis. Along with them were the mass public protests, which also did not leave the social crisis unnoticed.

This chapter also traces the impacts of the social crisis on education. Some of the main socio-economic processes and demographic changes in recent years, which have an impact on the Bulgarian educational system, are examined. It is emphasised that the economic and financial crisis has a direct impact on the education system in terms of the resources that the state can afford to allocate from the budget. An even bigger problem is the stagnation of the labour market, due to which many Bulgarians are experiencing financial difficulties to support their families. Costs such as teaching aids, additional

educational courses, uniforms and technological means of training cannot be fully adequately met and this leads to a lower quality of students' preparation, poor academic results and low self-esteem.

The political crisis in Bulgaria from 2020 to 2023 It certainly has a significant and multifaceted impact on the country's education system. Frequent changes in government, coupled with the challenges posed by the pandemic, have created an environment of uncertainty and instability that hampers educational reforms, exacerbated existing inequalities and negatively impacted both teachers and students. But despite these challenges, the political crisis has also highlighted the resilience of many teachers and students who have adapted to difficult circumstances. Still, for the Bulgarian education system to recover and thrive in the coming years, it will require sustainable political stability, increased investment in digital infrastructure, and a commitment to address the deep-rooted inequalities that have been exacerbated during this turbulent period.

The analysis also traces the impact of the health crisis on Bulgarian education. A vivid example of this is the events in March 2020, when all kindergartens and schools in the country were closed, affecting over 700,000 children of preschool and school age. Class differences have come to the fore, leaving a large number of children from vulnerable groups without access to education, as they do not have devices and the Internet. The challenges faced by our education system over the past two years come to the fore in citizens' signals and complaints to the national ombudsman. The most common problems are related to:

Temporary suspension of the educational process;

- Interruption of face-to-face learning;

- Quality of distance learning;
- Guaranteed equal access to training in an electronic environment;
- Digital inequality;
- Requirement to wear masks outdoors and indoors;
- Provision with technical means of a normal educational process;
- Conducting the National External Assessment of Students in Grade VII and the State Matriculation Exams: Scope and Reduction of the Teaching Material;
- Lack of opportunity for students to participate in sports events and lead a healthy lifestyle during a pandemic;
- Lack of sufficient resources to support children with disabilities.

III. Chapter Three: Conditions and Consequences of Distance Learning

In this chapter, it is emphasised that the focus of a dissertation should be well specified and oriented towards a specific aspect, since there is no way to cover the impact of a social crisis in every aspect of it. Therefore, for the purposes of the analysis, the Covid-19 pandemic was specifically chosen, which, although the crisis brings a number of detrimental consequences, also provides an opportunity to learn from experience. In the third chapter of the dissertation, a detailed critical analysis of the impact that the Covid-19 pandemic has had on education is made and the change brought about by the sudden shift to distance learning is examined. The Covid-19 pandemic is shaking education systems in most countries around the world, including Bulgaria.

In March 2020, all schools and kindergartens in Bulgaria were closed due to the Covid-19 pandemic. More than 700,000 children of preschool and school age and their families are affected.⁹ In order to study the impact of the health crisis, UNICEF is preparing a representative study on the social, economic, psychological and organisational aspects of the pandemic on education in Bulgaria. The survey is made up of surveys for students, teachers and parents; interviews with experts in education; as well as case studies in support of children from vulnerable groups and their integration into online learning. Children from families with economically inactive or unemployed parents are most affected by the closure of schools, as they have difficulties in providing daily food. 40% of the surveyed parents feel the need for help in looking after their children in order to be able to go to work. Due to these daily challenges, the education of many students in Bulgaria remains in the background.

This chapter tracks the state of the education system in distance learning mode. It is emphasised that one of the biggest challenges for an educational system is the transition to a completely new regime, for which it is not fully prepared. According to data from a UNICEF report, in 2020 at least 50,000 children in Bulgaria were left without access to education due to a lack of internet and electronic devices.¹⁰ The modernisation and digitalisation of Bulgarian schools, postponed for years for various reasons, has led to discontent

⁹ Yankova, M. (2020). Rapid assessment of the impact of COVID 19 on education: deepening the gap. Retrieved on 01.03.2022 from: tinyurl.com/2p8ha4cy

¹⁰ Yankova, M. (2020). Rapid Assessment of COVID-19 impact on education in Bulgaria. Deepening learning loss and increasing inequalities. Извлечено на 01.03.2022 година от: <https://www.unicef.org/eca/rapid-assessment-covid-19-impact-education-bulgaria>

and distrust among families and students. Hundreds of parents and children have to quickly adopt digital learning tools. Teachers also do not remain unaffected and feel the pressure of society on themselves most because of the increasing transparency of the work they perform. Teaching goes beyond the standard classrooms and becomes known to parents, which creates prerequisites for the experience of additional stress on teachers.

In the third decade of the XXI century. We can no longer talk about education without involving digital technologies – it has been found that they are already widespread in education at various levels and are finding more and more applications even before the established distance learning during the Covid-19 pandemic.

The impact of distance learning on the mental, emotional and health state of children is shown. The analysis emphasises that distance learning has its advantages and disadvantages and affects not only students, but also their parents. According to nearly 50% of the surveyed parents during a survey commissioned by UNICEF Bulgaria, one of the biggest positives is the elimination of the commitment to get up early and move to school, which is a daily challenge for many families.¹¹ The absence of this stressor inevitably has a positive impact on the mental and health of all household members, but it is not enough to conclude that distance learning is a better option for learning than face-to-face. In practice, all activities that have so far taken place within the school institution are transferred to the home, where there are not always suitable conditions for this. We can also add the differences in the standard of living of students, the differences in the level of

¹¹ Global Metrics Ltd. (2020). Impact of the COVID-19 Pandemic on Preschool and School Education – Perspective of Parents of Students p.11

education of their parents, and hence the lack of adequate support when children need it. All these abrupt changes in everyday life, as well as limited access to outdoor activities and communication with peers, inevitably have an impact on the health, psyche and emotions of children and young people.

The third chapter also shows the challenges arising from distance learning during a health crisis. The lack of motivation among students, the reduced school performance and negative emotions are worrying factors that our society faces, but some of the biggest problems that come to the fore when moving to the distance learning phase are the growing number of victims of violence among children, the increased social inequality among students from vulnerable groups and the insufficient support for children with disabilities and special educational needs.

Here we can also add more fatigue and lack of tone due to increased screen time and less physical activity. According to the gender distribution, boys feel less tired and demotivated because of sitting in front of the computer than girls. Nearly a quarter of the surveyed parents also share the lower motivation of their children to study remotely and write homework. And if so far this effect has been a major challenge for teachers, then after the change in the form of education, it becomes fundamental for all parents who daily try to motivate their children to actively participate in their education, as it is their main duty and responsibility. According to a survey among students, the percentage of demotivation after the onset of distance learning is just over 20%, with another 19.3% of

respondents saying that not only now, but before, they have not been interested in learning.¹²

The analysis shows the main advantages and disadvantages of synchronous and asynchronous learning during a pandemic, in order to summarise the effectiveness of distance learning in Bulgaria over the past two years of the Covid crisis. Asynchronous online learning is an unsynchronised learning method where the presence of the teacher and students can be different. The synchronous model is reversed, i.e. the presence of a teacher and students must be simultaneous. They need to meet online on a predetermined platform and collaborate in the same way as in a real classroom.¹³

The new educational environment in which we find ourselves presupposes the development of a new type of "soft skills" on the part of both the teacher and the students. In order for these two entities to remain connected, it is necessary to continue the efforts for equality throughout society. In the presence of equal access to education, children from vulnerable groups can be actively involved and be spared negative comments that they are victims of in the traditional classroom. The role of the teacher in any form of education remains fundamental and responsible. Ways to assess students in a digital environment should be sought that are different from standardised tests. To encourage children's critical thinking and creativity, they should work on projects that take them out of

¹² Global Metrics Ltd. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on preschool and school education – a perspective of parents of students p.45.

¹³ Amiti, F. (2020). Synchronous and asynchronous e-learning. European Journal of Open Education and E-learning Studies. Volume 5. Issue 2 p.62

the confines of their home and comfort zone and into a new mind-intriguing environment.

IV. Chapter Four: Empirical Research

In the theoretical review of the dissertation, a number of assumptions are presented about the impact of the social crisis resulting from the Covid-19 pandemic, as well as the related circumstances of abrupt transition to distance learning and impaired mental functioning among students. In order to verify the veracity of these assumptions, an empirical study was conducted, the methodological plan of which is presented in Chapter Four of the dissertation.

The object of the study is the current state of Bulgarian education, in view of the effects of distance learning and related factors, during the Covid-19 pandemic. The results obtained are interpreted in the context of the longer social crisis in the period after 2010.

The subject of the empirical study is the effect of the Covid-19 pandemic and related measures at the national level, and distance learning, on the quality of the educational process, academic success and the knowledge acquired by students. Since the study is interested in the perspective of students as the main and most important participant in the educational process, the study includes high school students who can give a more detailed self-assessment of their experience during the Covid-19 pandemic.

The aim of the study is to collect information from at least three groups of sources on the current picture of British education at the high school stage immediately after the easing of safety measures from Covid-19 and the gradual return to the usual educational process, with the focus of this picture on the impact of distance learning on the motivation, success and overall well-being of students.

The empirical study carried out is guided by deductive logic and focuses on the search for support for assumptions made based on the theoretical review of the dissertation. Responses from the studied groups are collected in the form of quantitative data.

But in order for the discussion to be richer and to have the opportunity to give recommendations, in addition to the core of the study, the collection of qualitative data from specialists in education is included, whose answers serve rather to present a critical analysis of the current situation in the educational system.

In accordance with the research approach, in order to fulfil the set goal, it is necessary to outline the tasks of sociological research:

1. To compile a research toolkit specifically tailored to the goals and approach of empirical research.
2. To apply the research tools among at least three different groups of people who are direct participants in the educational process.
3. To collect data – in quantitative and qualitative format – on the effect of Covid-19 and the measures accompanying the pandemic on the quality of the educational process, academic success and knowledge acquired by students during distance learning, as well as their overall mental well-being.
4. To process the collected quantitative data through appropriate statistical analysis to help verify the hypotheses posed.
5. To process the collected qualitative data through an appropriate analytical method to help extract recommendations

and good practices for improving the quality of the educational process in the context of a social crisis.

6. To compile a detailed discussion of the results obtained and their importance for Bulgarian education during a social crisis.

Based on the theoretical review made in the first three chapters of this dissertation, as well as in reflection of the chosen deductive research approach, the following several assumptions are made about the current state of Bulgarian education in the context of the Covid-19 crisis:

1. Distance learning is associated with a decrease in the quality of the educational process at the high school stage.

2. Distance learning is associated with a decrease in academic success and acquired knowledge among high school students.

3. The Covid-19 pandemic and the imposed safety measures are associated with reduced motivation for learning and active participation in the learning process among high school students.

4. Distance learning puts students from vulnerable groups and their families in a difficult situation.

5. The Covid-19 pandemic and the imposed safety measures are associated with a reduced level of general mental well-being among high school students.

The main priority of research design is the collection of information from at least three different groups of participants in the educational process. Therefore, the following parameters are proposed as target groups studied: at least 50 students in high school; a minimum of 50 teachers teaching at the high school stage of education; at least 5

Bulgarian experts in the field of education. The methods used include:

- group survey with students and teachers from high school;
- in-depth interviews with experts in the field of education.

In order to ensure that the questions in the specific tools are drafted as appropriately as possible – so that they have the necessary clarity for respondents, meet the standards for research tools and ensure, as far as possible, that the necessary answers are obtained – the guidelines for setting up interviews are followed.¹⁴¹⁵¹⁶ and closed-ended questionnaires,¹⁷ ¹⁸in respected international publications. The details of the three developed tools are also presented.

The questionnaire for students consists of a total of 23 questions, 19 of which directly affect Covid-19, related measures, distance learning and the impact of the last three on

¹⁴ Hobson, A. J., & Townsend, A. J. (2010). Interviewing as educational research method (s). p.225In *Educational research and inquiry: Qualitative and quantitative approaches* (pp. 223-238). Continuum

¹⁵ Gubrium, J. F., Holstein, J. A., Marvasti, A. B., & McKinney, K. D. (Eds.). (2012:42). *The SAGE handbook of interview research: The complexity of the craft*. Sage Publications

¹⁶ Aksu, H. H. (2009). *Questionnaires and Interviews in Educational*

¹⁷ Eckerdal, J. R., & Hagström, C. (2017). *Qualitative questionnaires as a method for information studies research*.

¹⁸ Luhanga, U., & Harbaugh, A. G. (Eds.). (2021). *Basic Elements of Survey Research in Education: Addressing the Problems Your Advisor Never Told You about*. IAP p.29

students' well-being and learning. These 19 questions are closed – answers to them are given on 5-point Likert scales. The last 4 questions are socio-demographic and collect data on gender, age, place of residence and the presence of siblings among respondents. The objectives of the demographic questions are several: 1) to ensure that the sample includes high school students; 2) to collect a diverse sample by gender and place of residence, so that we have data on the experience of different children, in different situations; 3) to allow for a comparison of responses according to socio-demographic characteristics. Socio-demographic questions are included at the end of the questionnaire, as it is expected that at this stage respondents will be more tired of participating in the survey and more appropriate to be questions to be answered easily. The full version of the questionnaire is available in [Appendix No. 1](#).

The questionnaire for teachers consists of a total of 18 questions. Among them, 14 directly affect teachers' assessment of the state of education in view of the changes brought by the Covid-19 pandemic and the necessary technical training of teachers to carry out their daily work tasks. The last four questions from the tool are socio-demographic – they collect information about gender, age, location and the stage at which the studied subjects teach. The objectives of the demographic questions are several: 1) to ensure that the sample includes high school teachers, so that teachers are evaluated for the same situation as the students surveyed; 2) to collect a diverse sample of gender and place of residence factors, so that we have data on the experience of different teachers, in different contexts; 3) to allow for a comparison of responses according to socio-demographic characteristics. Socio-demographic issues are included at the end of the questionnaire because respondents are expected to be more tired of participating in the survey at this stage and more suitable to be easier to answer questions.

The full version of the questionnaire is available in [Appendix No. 2.](#)

The questions included in the structured interview do not aim to find support or rejection of the hypotheses admitted, but rather to supplement the conclusions drawn, offering recommendations and good practices. Therefore, the first question of the interview examines the overall impressions of experts on the effect of the Covid-19 pandemic and the measures imposed (including distance learning) on students and the quality of education in Britain. The second question directs the experts in particular to what, in their opinion, were the mistakes made in adapting the educational process to the pandemic situation and the safety requirements. The third question explores how, according to the interviewed experts, it is possible that in the next similar situation the educational process is easier for the participants in it and more effective in terms of the knowledge acquired by the students. The fourth and fifth questions explore the recommendations that experts would give to overcome the negative effects of the Covid-19 pandemic on 1) students' academic achievements and 2) students' mental health. The full version of the structured interview is available in [Appendix No. 3.](#)

The specific specifics of the field work are also presented. The participation of students and teachers in the study takes place online. A link to an online response form in Google Forms has been shared in various groups on social networks, with a short text expressing an invitation to participate in a survey, the duration of which is no more than 10 minutes. The anonymity of respondents is guaranteed. Participants who have chosen to open the form first read an informed consent to participate in the study and are asked to indicate their consent to participate if they wish to continue; In case they refuse – the study ends for them. The interviews with educational experts were conducted live by the researcher at a

pre-arranged location convenient for the respondent, which provides the necessary privacy and silence. The period in which the survey was conducted by distributing questionnaires in online form, entered through the Google Forms tool, on social networks and through live interviews, is February – March 2022. The contribution of all participants in the study is completely voluntary and guarantees their anonymity.

This chapter also shows the processing of the results performed. The quantitative data collected from the two questionnaires – for students and teachers – were recorded as separate scores (points on the Likert scales from 1 to 5) for each item and summarised as an average score for the entire sample for each question. In addition to average scores, the data were also used for processing through statistical software – IBM SPSS Statistics 19 – through which various analyses can be made to check the statistical significance of the trends observed in the responses. The data collected from the structured interview, after being recorded by the interviewer, are collected as general answers to each included question and their content¹⁹ is analysed according to the method of thematic content analysis, through which to identify trends, ideas and conclusions from the shared information.

Some limitations are also shown that do not allow the acquisition of comprehensive information representing the subject under study in its full multidimensionality.

First of all, it is obvious that the study of the effect of the Covid-19 pandemic, the related measures imposed at the national level and distance learning, on the quality of the educational process, academic success and the knowledge

¹⁹ Dey, I. (2003). *Qualitative data analysis: A user friendly guide for social scientists*. Routledge p.49

acquired by students, requires the collection of extensive data from a representative percentage of persons participating in different positions in the educational process - students, teachers, principals, administrative team, personal support and development teams, parents, politicians and policy proposers, specialists from the public, private and civil sectors, university professors welcoming students after graduation, etc. A full assessment of the current state of Bulgarian education in the context of the social crisis, which culminated, but is not exhausted by the Covid-19 pandemic, is possible only when viewed from all points of view.

A second thing that makes an impression in terms of the reliability of the results obtained is the methods of data collection. The empirical study does not use the collection of documents and statistical analysis of the official grades from term, annual and external assessments, i.e. no objective data are collected to give an idea of the change in the academic success of students during distance learning. This is so on the one hand, because such surveys are the task of the National Statistical Institute and other research institutions that provide similar information; And on the other hand, no such study has been undertaken because the documents do not always give a realistic picture of the current situation. It is logical that many teachers recognise the difficulties that distance learning and the entire Covid-19 crisis create for students and are more willing to compromise on their assessment criteria. This would erase potential differences in academic success from the documentation. Therefore, the study relies not so much on official reports and documents from educational and regulatory institutions, but rather on the direct impressions of the participants in the educational process.

Another limitation of the empirical study was related to the choice to collect quantitative data. Closed questions also

have their drawbacks.²⁰ they do not allow for complete answers and for sharing subjective experiences, but rather universalise; The survey through scale questions also limited participants' responses and did not allow for a follow-up reaction. And the fact that the survey procedure is online does not allow respondents to ask clarifying questions in case of difficulty. Measures have been taken to overcome these methodological limitations as far as possible, but it is still important that these limitations are taken into account when interpreting the results and that they are indicated in relation to the issues in which they are involved.

V. Chapter Five: Research Findings

In the final chapter of the dissertation, the processed research data are presented in detail, statistical analyses are conducted, followed by an interpretation of the results obtained and a summary of the key conclusions. Due to the volume needed for a comprehensive presentation of the results, this abstract provides only concise data for the three research samples, and then – a condensed interpretation of the findings from the qualitative and quantitative data.

The study involved 52 students between the ages of 16 and 19, respectively studying in IX, X, XI and XII grades. Among them, 24 are boys and the remaining 28 are girls; This shows that the sample includes approximately an equal number of students of both sexes and it well represents the reality in the population relative to gender. The average age of the respondents was 17.79 years. Students attend schools in different types of settlements - 10 of them study and live in a

²⁰ Jones, S., Murphy, F., Edwards, M., James, J. (2008). Doing things differently: advantages and disadvantages of web questionnaires. *Nurse Researcher* 2008.15:26. University of Sydney p..17.

village, 20 - in a small town, 9 in a regional one, and the remaining 13 are in the capital.

The teachers surveyed are 55, among whom 48 are women, 3 are men, and the remaining 4 do not want to indicate their gender. The gender distribution among the sample corresponds to the ratio among teachers in reality. The average age of teachers is 45.08 years, and the range varies from 25 to 63 years, that is, the population is well represented by age – there are teachers from different age groups, and the average age of 45 years corresponds to that in Bulgarian schools. A total of 11 teachers teach in the VIII grade, 14 in the IX, 13 teachers in the X, another 10 teach in the XI grade and another 11 are teachers in the XII grade. As for their distribution by place of residence, it is also representative of the population – 6 of the surveyed teachers teach in a village, 8 in a small town, another 24 – in a district, and 14 of the teachers teach in the capital.

More than 15 specialists holding expert positions in the field of education were invited to participate in the interview, but only six responded to the invitation, and for one of them the interview had to be interrupted prematurely and therefore not complete. Thus, the sample includes five experts: four women and one man, who proportionally represent the general group of educational experts in Bulgaria, since more often those working in this field are women. Their age ranges from 34 to 56 years old, with an average age of 48 – understandable, given that many years of experience in the educational system are required to occupy an expert position. The positions they occupy are experts and senior experts in the Regional Department of Education in different territories of the country.

As for the purpose of the empirical study – to collect data from at least three groups of participants in the educational system on the current picture of Bulgarian education at the high school stage immediately after the weakening of safety

measures from Covid-19 and the gradual return to the usual educational process – it can be said that the goal has been successfully fulfilled. The collected data show that teachers and educational experts clearly recognise the change in students' motivation and engagement towards the learning process, but the perception of students is not. They did not report a change in motivation or even academic success, but they clearly demonstrated that the Covid-19 crisis and related measures – including the repeated switch to distance learning – seriously affected their mental state: their emotions, social connections, behaviour and cognitive processes.

Placed in the context of interviews with experts, this discrepancy between teacher and student feedback makes sense. The experts' shares show that they, as an outside observer, not directly involved and personally involved in the daily interactions in the classroom, recognise the root causes of the reduced motivation and engagement of students: the mental load of the crisis, the change in the way of socialisation and the negative effect of excessive screen time on students' cognitive skills prevents them from being optimally engaged in the learning process. perform their tasks effectively and have sufficient mental resources to invest in their education. It is understandable that the adolescents studied here could hardly draw such a conclusion about themselves from the subjective position in which they are, and given their age. It is also understandable that teachers are overly affected – as a result of the stress of the sudden change in work rhythm, the decreasing desire they see on the part of students and which, in the end, they often perceive as a personal failure, as well as from their own experience of a severe health, social and economic crisis, such as the Covid-19 pandemic – and take students' behaviour more personally, than necessary, being able to see more often the negative manifestations of the students, and less often their personal difficulties contributing to the observed negatives.

Accordingly, the most important conclusion that can be drawn from the study is that it is extremely important to open the discussion about what students experience as subjects and in what aspects of their life and development as individuals they need help, instead of considering them as an object: "the student who performs". A clear understanding of the emotional, social and cognitive effects of the crisis among students by everyone involved in the education system – students, teachers, principals, support specialists, experts, parents, politicians and others – is key to the real recovery after the crisis and to improve the quality of British education. At the same time, the situation of disadvantaged students should not be overlooked: their needs, the necessary measures to ensure an equal start and finding working practices to provide additional support during distance learning are the other central issue in decisions to improve the quality of education.

As for whether the hypotheses are supported, it is good to discuss their veracity one by one:

1. Distance learning is associated with a decrease in the quality of the educational process at the high school stage.

Judging by the collected answers and their interpretation, we can say that support has been found for the first hypothesis. But it is important to note in what ways distance learning leads to a decrease in the quality of the educational process at the high school stage: 1) at the moment there is no necessary technical literacy and preparation in schools; 2) disadvantaged students are not provided with the facilities necessary to participate in the learning process and 3) the indirect consequences of distance learning such as desocialisation and excessive screen time reduce the resources for learning and daily coping of students.

2. Distance learning is associated with a decrease in academic success and acquired knowledge among high school students.

Although students do not report such results from distance learning, the observations of teachers and experts provide support for the second hypothesis of the study. But again, it is good to emphasise that the above three reasons are also factors for the reduced academic success and acquired knowledge, and not just the transition from a face-to-face to a digital format.

3. The Covid-19 pandemic and the imposed safety measures are associated with reduced motivation for learning and active participation in the learning process among high school students.

Again, for hypothesis No. 3, we don't see as much support in students' shares, but reduced motivation and engagement with the learning process is the most common complaint among teachers.

4. Distance learning puts students from vulnerable groups and their families in a difficult situation.

The support for hypothesis No. 4 is perhaps the most eloquent, since here the answers of all three groups of people studied overlap – students, teachers, and experts clearly say that the lack of technical support among disadvantaged children and the inability to receive additional support from children in need have detrimental effects on attendance and participation in the learning process.

5. The Covid-19 pandemic and the imposed safety measures are associated with a reduced level of general mental well-being among high school students.

The last hypothesis presented appears as an explanation for the previous four – the answers of the three studied groups clearly show that isolation, stress, anxiety, lack of additional support and reduced cognitive abilities are the main cause of all negative consequences that have been observed in British schools since 2020.

Conclusion

The conclusion traces the main aspects that are considered in the dissertation – and more specifically, the educational process at the high school stage of education – in the context of a social crisis, following the example of the crisis that followed the Covid-19 pandemic from the beginning of 2020.

It is summarised that the dissertation has successfully fulfilled its objectives: to present various theoretical assumptions and empirical data regarding the organisation of the Bulgarian educational system, the challenges in its functioning, the changes in the context of the current social crisis, to discuss the effects of the transition to distance learning, as well as to present the results of an empirical study on the current state of Bulgarian education at the high school educational stage. by deducing and discussing the results obtained.

It is emphasised that the dissertation research shows that behind the reduced quality of education during this crisis there are many factors derived from distance learning. And one key such factor is the change in daily life and the performance of ordinary tasks, which is caused by learning in a digital environment: excessive screen time creates obstacles in the development of cognitive functions, lowering concentration, working memory capacity, executive functions. All this is a serious obstacle to active and engaged participation in the learning process and inevitably reduces the success of students.

Moreover, their social isolation deprives them of important resources to cope with and eliminates the element of mutual motivation that can be observed in live interaction in the classroom.

Combined with the unpreparedness for learning in a digital environment – both in terms of technical support and technical literacy among teachers and established procedures for action – it becomes clear that the sudden transition to distance learning in times of crisis gives rise to a number of negative circumstances, inevitably leading to a reduced quality of education and a decline in acquired knowledge. It is emphasised that with regard to distance learning, we can be guided by the recommendations of educational experts and insist on the introduction of:

1) established protocols, procedures and standards for conducting distance learning at national level;

2) providing additional resources to cope with the mental burden of isolation and excessive screen time as psychological and resource support.

3) organising group events for the purpose of socialisation, integration, timely informing students and parents and increasing engagement with the learning process;

(4) providing technical support for the smooth transition of distance learning for disadvantaged pupils.

The latest recommendation unequivocally shows that learning in a digital environment is a serious financial challenge for a large part of Bulgarian students. The technical provision for participation in the educational process burdens the family budget, and for some families it is impossible to allocate these funds. In such a situation, students simply do not have access to education, miss out on a large amount of

material, lose motivation, enter even more serious social isolation and face a greatly increased risk of dropping out of the system.

What is discussed in the dissertation illustrates what factors and interactions determine the reduced motivation and engagement of students in general and their worsened mental state. All this shows that the conditions of a crisis – in this case, a social crisis resulting from the global Covid-19 health crisis – put students in a very vulnerable position. While the adults around them make important decisions without giving them the floor, their unpreparedness for crisis situations is clearly visible; Sometimes – as in the case of technical literacy – it can even be said that students are more prepared to cope than adults. There is no way this will not leave a trace of uncertainty among them.

At the same time, contrary to the general view that some still have that "children do not understand" and therefore do not worry, the truth is that every anxiety that adults experienced in the most volatile months after the outbreak of the Covid-19 pandemic was also experienced by children. Even on a larger scale, since they are not yet independent, they rely on others to care for them, and situations of uncertainty are even more threatening for students than for adults. Putting these trends in perspective and taking into account all the above-listed negative consequences of the urgent transition to digital learning, we can see the vicious circle in which students are placed in a crisis: uncertainty, unclear procedures, excessive screen load reduce their cognitive abilities and mental resources, for which they do not have additional support, and accordingly their decreasing motivation and commitment further complicate and aggravate learning process.

Moreover, although the focus of this work is on Bulgarian education in times of crisis, we cannot miss the

shortcomings of the system and its processes in general, as they are the basis on which learning takes place in times of crisis. Teachers clearly highlight the challenges in the profession with their negative effects: low criteria for both students and teachers, the financial dependence of educational institutions on the number of students enrolled, the lack of modernized programs and teaching methods adapted to today's generations, the insufficient practical orientation of education, the deterioration of teacher-parent communication, among other not so universal circumstances, do not provide a stable foundation, on which the learning process can step in a moment of crisis, so that the results are at least somewhat satisfactory. In this regard, there are also the recommendations of educational experts, which can be summarized briefly in several categories.

1) technical literacy and security – achieving a good level of technical literacy among teachers, providing technical means for the inclusion of students in the learning process and creating equal protocols and requirements for all schools in the country;

2) encouraging the socialisation of students – maintaining relationships between friends and peers through group events with non-educational purposes in and out of school;

3) purposeful and well-planned catch-up of learning material – extensive research of gaps during a crisis, creation of a catch-up plan, provision of individual counselling and creation of age-appropriate digital resources for learning the missed material;

4) increasing key competencies – emphasising not only academic knowledge, but also the competencies needed for the realisation of students as adults and their successful integration into society;

5) psychological support – recruitment of qualified personnel, integration of multidisciplinary work for additional support, increasing the number of specialists and stricter selection of their qualifications for psychotherapeutic interventions.

Along with the teachers' recommendations for stricter selection of pedagogical staff and increased requirements for students' basic knowledge, the introduction of these changes would significantly improve the picture of the Bulgarian educational system, which currently has many shortcomings. It can be concluded that in order to break out of the vicious circle of crises causing reduced resources among generations, which later foster the creation of more crises, it is important to introduce some key improvements in the education system related to equal access, additional support for mental coping, as well as adaptation of requirements, objectives and teaching materials/methods, tailored to today's generations. Of course, this is not the recipe for a world without crises, but it is an important element that should be paid more and more attention to. This should also happen with the help of additional research, such as the current one, which covers a wider sample, different educational stages and specific conditions.

Self-assessment of contributions to the doctoral dissertation

1. An up-to-date map of the Bulgarian education system at the time of recovery from the consequences for education as a result of the Covid-19 pandemic is outlined.
2. The current challenges to the effective learning process at the high school stage in Bulgarian education are identified.
3. Through empirical research, a database has been collected with information on the quality of the learning process, the changes due to the Covid-19 pandemic and the current needs of students, according to the sharing of three different groups involved in the learning process.
4. Valuable results and conclusions are presented regarding the necessary changes in the educational process at the high school level.
5. Specific recommendations are given for improving the current state of the Bulgarian educational system, as well as questions for future, more detailed research in the field.

List of publications on the topic of the doctoral dissertation

In the process of work, separate theoretical and empirical studies have been carried out, separated into four academic publications of the author, namely:

1) Taseva, V. (2023). "The Challenges of the Teaching Profession in a Time of Social Crisis" Eastern Academic Journal, 3, ISSN 2367-7384 p.53-61; The article is available at

<https://www.e-acadjournal.org/article-23-3-5.html>

2) Taseva, V. (2023). "State of the Educational System in Distance Learning Mode" Eastern Academic Journal, 3, ISSN 2367-7384 p.12-21; The article is available at

<https://www.e-acadjournal.org/article-23-3-2.html>

3) Taseva, V. (2023). "Value Reorientations and Transformations in the Context of Globalization" - Collection "PhD Students in Science" 6

Taseva, V. (2024). "The Bulgarian Educational System - Advantages and Disadvantages" Collection "Doctoral Students in Science" 7 .University Publishing House - SWU "Neofit Rilski" Blagoevgrad. ISSN 2738-8328 , p.453-475

The collection and the article are available at

<http://yearbookpsy.swu.bg/en/%d0%9ether-editions-of-the-department-of-psychology/>